

S. VAN DEN BERGH

87
9836

DEPORTATIES

⚡ WESTERBORK

⚡ THERESIENSTADT

⚡ AUSCHWITZ

⚡ GLEIWITZ

DEPORTATIES

DOOR

S. VAN DEN BERGH

ec. drs.

WESTERBORK

THERESIËNSTADT

AUSCHWITZ

GLEIWITZ

**Bibliotheek
NIOD**

UITG. MIJ. C. A. J. VAN DISHOECK c.v. - BUSSUM

W

30/11/43

OPROEPING!

Aan

L

No.

U moet op *30/11/43* vóór *12.00* uur een, onder politiebezichtiging, werk-
verruiming in Duitschland voor persoonsonderzoek en geneeskundige keuring naar het door-
gangskamp Westerbork, station Hooghalen, ~~bezoeken~~

Daartoe moet U op _____ om _____ uur
op de verzamelplaats _____ aanwezig zijn

Als bagage mag medegenomen worden

- 1 koffer of rugzak
- 1 paar werklaarzen
- 2 paar sokken
- 2 onderbroeken
- 2 hemden
- 1 werkpak
- 2 wollen dekens
- 2 stel beddengoed (overtrek met laken)
- 1 eetnap
- 1 drinkbeker
- 1 lepel en
- 1 pullover
- handdoek en toiletartikelen

en eveneens marschproviand voor 3-dagen en alle aan U uitgereikte distributiekaarten met
inbegrip van de distributiestamkaart

De mee te nemen bagage moet in gedeelten gepakt worden

a. **Noodzakelijke reisbehoeften**

Daartoe behoren 2 dekens, 1 stel beddengoed, levensmiddelen voor 3 dagen, toiletgerei,
etenbord, eetbestek, drinkbeker.

b. **Groote bagage**

De onder b. vermelde bagage moet worden gepakt in een stevige koffer of rugzak,
welke op duidelijke wijze voorzien moet zijn van naam, voornamen, geboortedatum
en het woord „Holland“.

Gezinsbagage is niet toegestaan

Het voorgaande moet nauwkeurig in acht genomen worden, daar de groote bagage in
de plaats van vertrek afzonderlijk ingeladen wordt.

De verschillende bewijs- en persoonspapieren en distributiekaarten met inbegrip van
de distributiestamkaart mogen niet bij de bagage verpakt worden, doch moeten,
voor onmiddellijk vertoon gereed, medege dragen worden.

De woning moet ordelijk achtergelaten en afgesloten worden, de huissleutels moeten
worden medegenomen

Niet medegenomen mogen worden: levend huisraad.

1. WESTERBORK

In Maart 1941 maakte ik voor het eerst kennis met de anti-Jodenpolitiek van de Duitse bezetting. Ik kreeg een oproep van de Joodse Raad voor Amsterdam om mij te komen voorstellen voor een te vervullen betrekking. Aangezien het bedrijfsleven geen Joden meer wilde of mocht opnemen, was dit de enige mogelijkheid om aan het werk te komen. Tot 1 April 1943, dus twee jaar lang, werkte ik bij de Joodse Raad in verschillende functies, meestal in Amsterdam doch ook vele maanden bij de staf Westerbork, d.w.z. bij het naar het kamp uitgezonden personeel, dat voorlopig het recht had heen en weer te reizen.

De hele lijdensweg van de Joodse Raad heb ik van nabij kunnen volgen, vele personen heb ik nader leren kennen. Temidden van het ongeluk der Joden speelden zich intriges af, die mij deden duizelen. Mijn vrouw en ik zijn geen intriganten, wij hebben er ook geen aanleg voor. Ik weet dat het intrigantendom ons achteerlijk vindt en ons achter onze rug uitlacht. Wij kunnen nu eenmaal niet anders en nu alles voorbij is, ben ik daar blij om. Ons geweten is niet beladen. Vele intriganten zijn schuldig, behoorden vervolgd te worden wegens het in de hand werken van moord op duizenden, althans van het onder-een-hoedje spelen met de moordenaars. Wij Joden zijn zeer geteisterd en het zou goed zijn als de overgeblevenen in harmonie zouden leven, en als wij zouden kunnen vergeten wat Joden in deze rampzalige jaren aan misdaden hebben begaan. Ook omdat de anti-semieten in Nederland maar al te graag hun oren zouden spitsen en zeggen: Zie je wel! Hitler had toch gelijk.

Deze groep wil ik graag meteen antwoorden. Evenals een gering percentage Nederlanders als N.S.B.-ers, als Waffen S.S., als landwacht, als jeugdstormleiders enz. in deze troebele jaren zeer grote schade aan de Nederlandse gemeenschap hebben toegebracht, zo zijn er Joden geweest met een onzuiver karakter, die de Joodse lijdensgemeenschap in de bezettingstijd groot nadeel hebben berokkend. Ik wil van dit alles vertellen opdat de schul-

digen bestraft worden en voorzover ze niet-Nederlanders zijn, naar Duitsland worden teruggestuurd.

Sommige uit Duitsland gekomen Joden, die hier een asyl hadden gevonden, ontzagen zich niet om gemene zaak te maken met de S.S., om de deportatie-angst of doodsangst van andere Joden te benutten om er geld uit te slaan of hun eigen positie te versterken.

Ik durf dit alles te schrijven, omdat ik vertrouwen heb in het gezond verstand van de Nederlanders, die mij juist zullen willen interpreteren en zullen willen begrijpen, dat ik over individuen spreek en niet generaliseer. Te midden van de stromen van duizenden en nog eens duizenden onschuldige slachtoffers, van door leed en angst geslagen en gekromde figuren, stonden enkele profiteurs en super-egoïsten; meer op de achtergrond loerde de S.S., de Duitse moordenaar, die slechts aan de touwtjes behoefde te trekken om het Jan Klaassen spel te laten lopen.

Het kamp Westerbork was oorspronkelijk door de Nederlandse regering ingericht voor Duits-Joodse emigranten. Ten zuiden van Assen lag het eenzaam op de Drentse hei. Deze emigranten, de z.g.n. A.K.'s (Alte Kampinsassen), bevonden zich reeds voor 1940 in het kamp. Er waren motieven geweest, die de regering er toe hadden gedreven, naast de vele vluchtelingen, die zich vrij in Nederland konden bewegen, een gering aantal van 1000 tot 1500 mannen en vrouwen, in een kamp samen te brengen.

Al mag een bestaan als vluchteling voor 1940 vele teleurstellingen hebben geboden, al kan het voorgekomen zijn, dat ambtenaren of Joodse hulpcomité's soms hebben gefaald, de latere gebeurtenissen zijn daarmee niet verontschuldigd.

De oorspronkelijke barakken te Westerbork bestonden uit twee- of drie-kamer woninkjes voor gezinnen en zaaltjes voor vrijgezellen. Deze woningen en zaaltjes maakten op mij een behoorlijke indruk; de verwijten van de A.K.'s aan ons adres: „Die Holländer haben sie verrecken lassen”, hebben mij altijd ongegrond geleken.

De A.K.'s, die zulk een markante rol bij de deportatie van Joden uit Nederland hebben gespeeld, scholden

voortdurend op de voormalige Nederlandse regering en op de Nederlandse Joden, die hen in kampen hadden ingesloten en hun niet te eten gegeven hadden.

Mijn tegenargument, dat het altijd nog beter was op gebrekkige wijze te leven op Nederlandse bodem, dan te sterven in een Duits concentratiekamp, werd door hen nooit aanvaard. Ook vergaten zij, dat Nederland de meest royale asylnpolitiek had toegepast van alle landen. Mijn indruk, dat voor 1940 niet de beste elementen in het kamp waren opgesloten, is door latere ervaringen steeds meer versterkt.

De A.K.'s speelden de rol van de verbitterden, de mis-kenden. Onder dit mom hebben zij later de functies en de macht, die zij uit handen van de S.S. konden ver-overen, benut en misbruikt om de deportaties zoveel mogelijk te hunnen voordele te doen verlopen.

Bij de bevrijding op 6 Mei j.l. bevonden zich nog 1000 mensen in Westerbork, onder hen waren vele Duitse A.K.'s met hun helpers.

Het eerste jaar op het kantoor van de Joodse Raad te Amsterdam te midden van S.S. -papieren en -paperassen wil ik niet memoreren. Evenmin wil ik U in finesses ver-tellen, hoe wij ons huisje in Bussum werden uitgegooid door een paar bruten van de „bankiersfirma” Lippmann Rosenthal en Co.,¹⁾ hoe de paar effectjes van mijn schoon-moeder en van mijn vrouw verloren gingen. Hoe wij met levensgevaar voor onszelf en anderen wat meubeltjes en geld konden redden. Dergelijke dingen zijn voldoende bekend en bieden geen nieuwe aspecten.

Mijn eigenlijke relaas van deportaties en verbanningen begint met Juli 1942, toen de Duitsers aan de Joodse Raad hadden meegedeeld, dat besloten was Joden in Oost-Duitsland „te werk te stellen”. Een huivering ging door de Joden in Nederland. Men begreep niet goed, wat de term „tewerkstelling” in wezen betekende, maar intuïtief werd aangevoeld, dat thans de weg tot de ergste dingen geopend was.

¹⁾ Onderafdeling van het Devisenschutzkommando. Naam en reputatie van de firma L. R. en Co. werden door de Duitsers misbruikt.

Verslagenheid en paniekstemming maakten zich van de toekomstige slachtoffers meester, onmiddellijk gesust door leidende personages van de Joodse Raad, die niets beters wisten te doen dan de S.S. na te praten: „Het is een eenvoudige tewerkstelling en ieder die jong of gezond is, kan en zal er doorheen komen.”

Steeds hebben de voorzitters hun sussende en geruststellende woordjes over de naar het oosten stromende Jodenheid uitgestort, een soort deskundigheid voorwendend, die onder de gegeven omstandigheden belachelijk en misdadig was.

Zijn eigen persoon en familie in veiligheid wetend, kwam nog in September 1944 Prof. Dr. D. Cohen in Theresiënstadt mij een slap afscheidshandje brengen voor mijn vertrek naar Auschwitz: „Houd je goed, je bent jong en gezond, het is alleen voor werk zoals je weet.”

Na het bekend worden van het „tewerkstellings” plan bleek al spoedig dat enkele groepen voorlopig niet zouden worden opgeroepen, b.v. personeel van de J.R., verpleegsters van ziekenhuizen, winkeliers van onmisbare zaken.

Het kamp Westerbork werd door de S.S. tot z.g.n. „Durchgangslager” ingericht. Grote ongerieflijke barakken werden bijgebouwd. Prikkelraadomheining, grachten, torens voor bewaking werden geleidelijk aangebracht. Het lag in de bedoeling alle in de steden en dorpen opgepikte Joden naar het kamp te vervoeren en vandaar de transporten naar het oosten samen te stellen. Een huiveringwekkende geheimzinnigheid lag over alles. Week na week vertrokken de transporten. Tienduizenden Joden waren naar Oost-Duitsland en Polen vertrokken; geen enkel bericht sijpelde door, niets werd bekend van hun lot in den vreemde. Tot het eind toe is deze geheimzinnigheid gebleven en eerst nu, na de oorlog, zijn er enkele overlevenden zoals mijn vrouw en ik, die kunnen vertellen van de gruwelen in de concentratiekampen in Polen.

Half Juli 1942, dus een paar weken na de afkondiging van de „tewerkstelling” vond de S.S. het noodzakelijk een afdeling van de Joodse Raad in Westerbork te vestigen. De „bankiersfirma” Lippmann Rosenthal en Co

zou n.l. daar een bijkantoor krijgen. Ieder slachtoffer zou geld en goed af moeten geven en op een uitvoerig formulier zijn volledige vermogenstoestand behoren in te vullen. De J.R. zou de doortrekkenden moeten helpen bij het invullen. Daarnaast zouden wij tot officieuze taak hebben, — de eerst genoemde was voor ons slechts een vlag waaronder wij het kamp konden binnenvaren, — zoveel mogelijk hulp te bieden aan de verder reizenden.

Met een van de eerste Jodentransporten ben ik uit Amsterdam naar Westerbork vertrokken. Het was de eerste maal, dat ik de grauwe rijen transport-Joden langs mij heen zag gaan, ongeveer twaalf uur 's nachts in de half verlichte schemerte van het Centraalstation. De N.S.B.-ers van de „Bank” waren aanwezig en stonden langs de kant te kijken; zij gingen met dezelfde trein. Sadist Scheltens aan het hoofd, loerende bruine hyenakop, muisgrijze inhalige ogen, verbeterde lippen, uitstekende jukbeenderen, zwarte rijbroek, hoge laarzen. Zijn gevolg bestond uit een tiental N.S.B. jongens, de helft ongeveer in W.A. uniform. Dat was de Westerborkplundercompagnie van de „Firma”.

Langzaam schoven de zwaar bepakte, gebukt lopende Joden en Jodinnen langs ons. Nog vele malen zou ik dergelijke taferelen moeten zien; ik zou er deel van uitmaken. De eerste maal maakte alles op mij diepe indruk. Ik dacht aan de rijke, bloeiende Joodse Gemeenschap van Amsterdam, aan de macht en roem van vele Amsterdamse Joden. Ik dacht aan de beroemde geleerden en handelaren van weleer. Dan keek ik naar de grijze, ellendige, aan mij voorbij trekkende massa. „Grüne Polizei” stuwde alles in wagons. Toen allen binnen waren, zochten ook wij, employé's, een plaats en mijn eerste reis naar het kamp was begonnen.

Aan het station Hooghalen was ter ontvangst de Scharführer Jansen aanwezig, die met een stok het transportvee de wagons uitknuppelde. Een wandeling van een uur met de zware bagage volgde, de spoorlijn was toen nog niet doorgetrokken naar het kamp. De ploeg personeel van de Joodse Raad sloot zich achter het transport aan.

In het kamp werden wij met hoongelach van de A.K.'s ontvangen, wij, als representanten van de Hollands-

Joodse kringen die hen in het kamp hadden gesloten en hen hadden laten „hungern”. Overal waar wij stonden, waar wij liepen of zaten, werden wij hoogst onvriendelijk bejegend en uitgelachen. Spoedig was het mij duidelijk dat de A.K.'s tegen ons samenspanden en wat erger was, ook den commandant van het kamp, den Sturmbannführer Deppner, hadden zij voor hun ideeën gewonnen. Gelijkheid van taal en gelijkheid van vele karaktertrekken hadden een brug gevormd tussen den jodenhater Deppner en de uit Duitsland verbannen. Nooit is het ons, bonafide mensen van de Joodse Raad, die slechts wilden helpen en niets verdienen aan het leed van anderen, gelukt enige invloed in het kamp te krijgen.

Onder de opvolgers van Deppner, n.l. Dischne (die maar zeer kort commandant was) en Obersturmführer Gemmecken, kreeg een goedwillende Hollander evenmin een „finger in the Pie”. Steeds zijn het de A.K.'s geweest die alles bedisselden, die dikwijls beslisten, wie op transport zou gaan of wie voorlopig uitstel zou krijgen, die het beschikbare eten ten dele verkwan-selden, die het woningvraagstuk in de hand hadden en het verdelen van de baantjes; kortom, die beschikten over leven en dood.

Een Hollander, Hans Bromet, die bij de transporten een vrij belangrijke rol heeft gespeeld, is door de kamp-kliëk tenslotte naar Theresiënstadt afgeschoven. Vandaar werd hij met mij samen naar Birkenau gedeporteerd. Ook zijn gezin, vrouw met drie of vier meisjes, lijkt mij verloren te zijn gegaan. Van hem wil ik geen slechte dingen schrijven.

Thans zal ik een korte beschrijving geven van de leidende personen, die in het kamp aanwezig waren. De lezer kan dan meer begrijpen van de angsten en smarten, van de hoop en de vrees op dat kleine stukje grond, verloren op de Drentse hei.

Ik zal Gemmecken beschrijven, niet Deppner of Dischne; hij was het langst en het laatst commandant. Bovendien drukte zijn geraffineerde persoonlijkheid een stempel op vele dingen in het kamp. Tezamen met leidende A.K.'s die hem, als waren zij honden, schenen te aanbidden en te vereren en die de functies van

„Oberdienstleiter”, „Dienstleiter” of „Stellvertretend Dienstleiter” hadden, werd door hem het kamp bestuurd. De behandeling van de mensen was niet slecht, moet ik zeggen. Geslagen werd er weinig, het werk was niet overdreven. Het vreselijke van Westerbork was de doodsangst voor de eenmaal of tweemaal per week vertrekkende transporten naar plaatsen, waaruit nooit berichten van aankomst of andere tekenen van leven kwamen. Dat was het grote, duivelse mysterie. Om de transporten te ontlopen deed men alles, gaf men zijn laatste ondergedoken geld, zijn juwelen, zijn kleren, zijn levensmiddelen, gaven jonge meisjes haar lichaam aan een Dienstleiter.

Gemmecken was een „heer”, zowel in uniform als in burger. Zijn mannelijk uiterlijk was opvallender en knapper dan men van een Duitser mag verwachten. De „Himmelsblauwe Augen” en blonde lokken ontbraken niet en hij maakte op mij een verbeterd doch niet bepaald sadistische indruk. In het kamp circuleerden zoetelijke verhalen over Gemmecken, waarvan de kern was, dat *hij* er niets aan kon doen, dat de Joden zoveel leed moesten dragen, integendeel *hij* zou proberen alle maatregelen te verzachten. Als er „Postsperre” was geweest, zou het Gemmeckens werk zijn geweest, dat zij werd opgeheven, als een transport werd uitgesteld: Gemmecken was de goedertieren bewerker. De bron van deze verhalen heb ik nooit kunnen ontdekken.

Helaas heb ik een rijke ervaring van S.S. kampen van allerlei soort, van de gematigdste tot de wreedst ingerichte toe. Duitsers zou ik willen beschrijven als een volk van muzikale sadisten of, zo men anders wil, van perverse muziek liefhebbers.

Het bekende: „Wo man singt, da lässt dich ruhig nieder, denn böse Menschen haben keine Lieder”, zou men danig moeten corrigeren, misschien wel in zijn tegendeel veranderen, indien men na deze oorlog nog interesse heeft voor een taal van moordenaars en rovers.

Zelfs in concentratiekampen, waar men niets deed dan gassen en moorden, vond men vriendelijke strijkjes voor het S.S. personeel en de Capo's. De bekende radiozanger Gobets kon zijn leven in Birkenau een maandje rekken

door het zingen van aria's en romantische Duitse liederen. Menig een van mijn vrienden werd doodgemarteld bij het weerklinken van vrolijke marsmuziek.

Ook Gemmecken hield van muziek en een revue gespeeld door Joden en Jodinnen had zijn speciale liefde. De artisten waren „gesperrt” (d.i.: vrijgesteld van transport) voor de tijd dat de revue liep. Vele avonden achter elkaar kwam hij kijken naar hetzelfde schouwspel. Hij scheen zich kinderlijk te amuseren. Hij zat dan vooraan in een pluche fauteuil, die overdag door den desbetreffenden Dienstleiter gekoesterd en bewaakt werd. Eenmaal ben ik per ongeluk in de gebenedijde stoel neergevallen. Het was 's morgens vroeg. Heftig gesticulerend kwam een Duits-sprekend jongetje op mij af. Hij had opdracht de zetel te bewaken, ik moest onmiddellijk opstaan, anders zou ik bestraft worden. En, voegde hij er namens den Dienstleiter aan toe: „Es ist Sabotage sich zu setzen in den Sessel des Kommandanten.”

Achter hem in lange rijen zaten Joden en Jodinnen, die enkele uren hun leed vergaten, want de kwaliteit van het gebodene was meestal goed.

In zijn woning, een houten villa bij de ingang van het kamp, nodigde Gemmecken 's avonds soms Joodse artisten. Er werd gezongen en gemusiceerd en de commandant was dan in „guter Laune.” Hij gaf sigaretten aan de eveneens geïnviteerde Duits-Joodse Dienstleiters.

Naast deze idyllen van kunst en verbroedering, waren de aankomende en uitgaande transporten.

Al spoedig was de spoorlijn doorgelegd tot in het kamp. Het uit- en instappen vond plaats binnen prikkeldraad. De mogelijkheden om te vluchten werden daardoor danig verminderd.

De aankomende transporten werden geregistreerd in de groote concertzaal. De treinen kwamen meestal 's nachts binnen en het kwam vaak voor, dat de requisieten van de revue nog op het toneel stonden, als de eerste verbaasde, vaak van angst en moeheid verwrongen gezichten vanuit het donker plotseling aan de helle verlichting van de zaal moesten wennen. Daar in die zaal tijdens de registraties heb ik het grootste deel der Joden uit Nederland zien voorbij trekken. 's Nachts was ik

meestal aanwezig, hetzij als portier, als zaalwacht of als administratieve hulpkracht. Mijn oorspronkelijke functie, die de Joodse Raad mij had toegedacht en die meer leidend zou zijn geweest, was reeds na twee weken ingenomen door een emigrant.

Duizenden, ja tienduizenden heb ik daar voorbij mij zien gaan, allen kwamen binnen door dezelfde deur, uit de donkerte van het kamp. Eerst keken ze in de felle lichten en dan naar de lange tafels met tikkende typewriters en registrerend personeel. Daarachter in de verte bij het toneel stond meestal Gemmecken in volle glorie, bewust van zijn macht over deze mensjes, die hij kon verdelgen als vliegen, doch waarmee hij speelde als een kind met zijn poppen, tot zij toch op zekere dag „nach dem Osten abgeschoben wurden”. Meestal droeg hij een gloed-nieuwe chroomleren regenjas. De lefpet van S.S. officier stond schuin op zijn grijzend-blonde lange lokken en in zijn pose van fel-gedecideerd Germaan keek hij rond als een roofvogel, die zijn prooi zoekt, onberoerd door het leed, geïmponeerd door eigen macht en grootheid.

Langzaam liep de grote zaal vol met door de reis verformfaaide mensjes, oud en jong, klein en groot, eenvoudigen en uit betere standen, alles dooreen. Spoedig was de ruimte vervuld met een gegons van stemmen begeleid door het tikgeluid der schrijfmachines en het gehuil of gekerm van verdrietige of overstuur geraakte vrouwen of mannen.

Dokters waren aanwezig om eerstehulp-diensten te verlenen, brancards om flauwgevallenen weg te dragen. De emoties waren groot in de Westerborkse schouwburgzaal. Nooit heb ik zoveel tranen zien vergieten, nooit zoveel wanhopige gezichten gezien. Men klampte mij aan om hulp, om redding.

Ik kon niets doen, er was geen uitweg. Zelfs een troostwoord uit mijn mond klonk mij onwaarachtig en gehuicheld. Ik wist dat er onbekende, mysterieuze gevaren waren, ik wist intuïtief, dat ik van deze vermoede, tot wanhoop gedreven mensenmassa weinigen, zeer weinigen, terug zou zien.

Temidden van deze taferelen bloeide het Westerborkse „high life”. Zoals de Prins van Wales in Engeland

in zijn modegrillen werd gevolgd, zo volgde de „society” van Westerbork den commandant en zijn secretaresse. De eerste Dienstleiter Kurt Schlesinger stond in een dure chroomlederen jas, wijdbeens en even onberoerd als Gemmecken op enkele passen afstand van dezen en maande op barse, vaak ruwe toon het doortrekkend publiek zich te haasten. Iedere stagnatie wekte zijn wilde woede. Gemmecken bleef slechts staan en keek toe. Zelden behoefde hij iets te zeggen, zijn Joodse slaven, zorgden voor alles, voor het afladen, voor het registreren, voeden, huisvesten, en tenslotte voor het vertrekkende transport naar het oosten. Als bij een publieke vermakenlijkheid kwamen de „hoge Kringen” van Westerbork 's nachts bij de registraties der aankomende transporten, gezellig keuvelend voor het toneel van de schouwburgzaal, in de buurt van hun afgod Gemmecken, die zich soms omdraaide om een geveid lachenden Dienstleiter iets te vragen of hem iets grappigs te vertellen.

Dienstleiter Todtmann was een dandy. Tijdens de registratie-nachten droeg hij meest een lichtgrijze broek met hoge zwarte rijlaarzen. Daarboven een geruit jasje. Een vrouwelijk gevormd gezicht met hoornen bril kwam boven zijn chic vlinderdasje uit. Todtmann hield van mooie vrouwen, meestal was hij in gezelschap van Helga K., voor de gelegenheid aardig opgemaakt, haar jasje nonchalant om haar schouders geslagen. Als badgasten in Dauville of Biarritz flaneerden ze voorbij; de „society” van Westerbork had geen grote zorgen.

Een van de belangrijkste mannen, een beetje achter de schermen, was Dienstleiter Rudolf Fried, nog jong, een jaar of dertig. Meest in plus-fours, rende hij bedrijvig tussen de massa. Hij was technisch verantwoordelijk voor de registratie en administratie der transporten. Hij gaf aanwijzingen bij het registreren van moeilijke gevallen. Onder zijn leiding moest de transportcartotheek in orde worden gebracht en worden bijgehouden. Deze z.g. „Zentral kartei” bestond uit blauwgrijze kaarten. Voor ieder inwoner van Westerbork werd een kaart bijgehouden, op deze kaarten stonden behalve precieze personalia, de redenen van „Sperrung” d.w.z. van terughouding in Westerbork.

Men kon „gesperrt” zijn als A.K. (vele oude kampbewoners zijn tot het allerlaatst beschermd geworden), op grond van onmisbare werkzaamheden in het kamp en op grond van verschillende lijsten. In de loop van de Westerbork-deportatietragedie zijn er tientallen lijsten geweest en zijn er ook tientallen weer „geplatzt” d.w.z. de er op voorkomenden merkten plotseling en tot hun schrik, dat zij waren vrijgegeven voor transport. Zij zaten dan in de wagons voor zij het wisten, het „platzen” der lijsten vond n.l. meestal plaats op de vooravond van het transport.

Men had een „Puttkammerlijst, een Callmeyerlijst, een Palestina-Austausch lijst, een Portugezenlijst, een Barneveldlijst, een gedooptenlijst, een lijst van groot industriëlen en van personen die zich in hun vooroorlogs leven verdienstelijk hadden gemaakt. Men had een lijst van Joodse-Raad-personeel, een lijst van ouders van J.R.-personeel, men had een diamantlijst, er was een Weinrelijst. Men kon gesperrt zijn door Gemmecken persoonlijk, door Hauptsturmführer Aus der Fünten in Amsterdam, door Scharführer Fischer in Den Haag, door Dr. Mayer (hoofd van de sterilisatie) of door Ministerialradt Mej. Schlottke. Er was een privélijst voor de Fam. van Abraham Asscher en eveneens een voor Prof. Cohen en een voor Dr. Sluzker (Oostenrijks-Joods advocaat, hoofd van de z.g. Expositur te Amsterdam). Nog vele andere lijsten en Sperrungen hebben bestaan en zijn weer opgeheven.

De S.S. beulen in Den Haag, Amsterdam en Westerbork speelden en sjaggerden met hun Joden en met de lijsten om iedere cent, ieder diamantje of stukje goud, dat nog verborgen zou kunnen zijn, eruit te persen. De Puttkammerlijst heette officieel „Liste zur Entrahmung des Jüdischen Schwarzvermögens”. Ieder die door bemiddeling van Puttkammer¹⁾ aan de S.S. een bedrag van 30,000 à 40,000 gulden in goud of diamanten ter hand stelde kon „voorlopig” in Westerbork blijven. Na een maand of 2 maanden hoorde men dan plotseling (meest 's nachts), dat men de volgende morgen vroeg

¹⁾ Rijksduitser, bij een grote Bankinstelling werkzaam geweest.

moest vertrekken. De pensionprijs per dag te Westerbork was niet bepaald laag te noemen. Later is Puttkammer nog hogere bedragen gaan verlangen „omdat het zo moeilijk was iets bij de S.S. te bereiken”.

Deze politiek van „je geld of je leven” heeft in Westerbork steeds afgrijselijker afmetingen aangenomen. Helaas moet ik zeggen, dat het niet alleen de S.S. was, die zich over de rugen van de in peilloze ellende gedompelde Joden verrijkte. Ook een deel van de kampkliek en de contactcommissie deden mee aan deze chantage, gepleegd onder weerzinwekkende omstandigheden.

Zoals wij nu weten en in mijn verder verhaal nog te lezen is, betekende een deportatie naar Auschwitz of Zorbubo een zekere en spoedige dood. Minder dan 2% der naar deze kampen gedeporteerden is nog in leven.

Van den Obersturmführer Gemmecken moet ik aannemen, dat hij op de hoogte was, moet ik aannemen, dat hij zat te glimlachen en te applaudisseren bij een revue gespeeld door personen en te midden van een publiek, waarvan hij wist dat een overgroot deel 14 dagen later vergast en verbrand zou zijn, mede door zijn schuld. In hoeverre hij zijn naaste Joodse omgeving zoals Schlesinger, Todtmann, Ottenstein, Fried, Askenas, Samson, Spanier, of de contactcommissie bestaande uit Eckmann, Heinemann, Grünberg, Hanauer op de hoogte heeft gebracht, weet ik natuurlijk niet.

Vele staaltjes zijn mij bekend van mensen, die hun „Voorlopig uitstel”, hun vrijlating uit de strafbarak, hun verblijf in Theresiënstadt of Bergen-Belsen duur hebben moeten betalen in goud of juwelen. Tussen „cliënt” en S.S. werd meestal bemiddeld door een van de bovengenoemden. Op het laatst waren er standaardtarieven. Voor f 10.000.— kon men Theresiënstadt kopen, waar vandaan men enkele maanden later werd doorgestuurd naar Auschwitz. Bergen-Belsen was goedkoper. Een mij bekende dame betaalde f 11.000,— om vrij te komen uit de strafbarak, doch werd de volgende dag meteen naar het oosten gezonden. Een mij bekende Dr. in de Filosofie gaf voor een bedrag van f 40.000,— aan kunstvoorwerpen en schilderijen om de strafbarak te mogen verlaten en om enkele weken in Westerbork te mogen blijven.

In Auschwitz-Birkenau is nooit verschil gemaakt in de behandeling van strafgevallen ¹⁾ tegenover normale deportaties. De strafbarak te Westerbork, waar de slachtoffers slechter werden behandeld dan in de rest van het kamp, en waar ze werden kaal geschoren en in strafpakjes liepen, was een bron van inkomsten voor Gemmecken, Aus der Fünten, Fischer en hun kliek.

Gaarne zou ik mijn ervaring zien aangevuld. De meeste kroongetuigen zijn gestorven. De enkele terugkerenden schuwen de last van een aanklacht. Het zou goed zijn om veel gegevens te verzamelen, om een uitvoerige documentatie te krijgen. Een ieder, die het met mij een gruwel vindt, dat er mensen zijn, die zich hebben weten te verrijken aan de doodsangst en deportatievrees van anderen en die nog vrij in Nederland rondlopen, zal willen meewerken.

Ook van de andere door mij genoemde lijsten en Sperningen zou ik veel kunnen vertellen. De geschiedenis van de Weinreblijst is een roman op zichzelf.

Weinreb was een studiegenoot van mij aan de Nederlandse Handels-Hogeschool. Hij is van Poolse afkomst, doch voorzover mij bekend als Nederlander genaturaliseerd. Tijdens onze studie was hij mij nooit als bijzonder pienter of bijzonder sluw opgevallen. Hij was een teruggetrokken stille jongen, meestal sjofel gekleed. Na onze studie hebben wij elkaar zelden ontmoet. Ik wist, dat hij assistent geworden was bij het Nederlands Economisch Instituut en dat hij een economisch-statistisch boek geschreven had over vraag- en aanbodcurven van suiker.

Plotseling lag de naam Weinreb op de lippen van iederen Jood. Het eerst in het najaar van 1942. Weinreb zou als beloning voor een goede daad den Duitsers bewezen, men sprak van een kanalisatieplan, later van een levensmiddelen-distributieplan, het recht hebben verkregen van den Duitsen Generaal Schumann om met 1000 Joden uit het bezette gebied te reizen, naar Zuid-Amerika, als ik mij goed herinner. Kosten: f 100,— per

¹⁾ Joden, die zonder ster hadden gelopen, die groente hadden gekocht in een voor hen verboden winkel, verraden onderduikers e.d. kwamen als strafgeval naar Westerbork.

persoon. Ieder haastte zich een plaatsje op de Weinreblijst te krijgen of, als dat niet meer ging, op de eerste, tweede of derde reserve-Weinreblijst.

Weinreb werd als wonderdoener aanbeden, ieder wilde met hem meereizen, om de voortdurende druk en deportatiedreiging te ontvluchten. Zijn huis te Scheveningen werd overstroomd met bezoekers, brieven en bankbiljetten van 100. Men vertelde bij geruchte, dat de trein al klaar stond, dat het elke dag kon gaan gebeuren, dat de koffers gepakt moesten worden. . . . toen verdween Weinreb plotseling in het gevang. De Weinreblijst te Westerbork „platzte” en ieder die er op stond en geen andere „Sperrre” had werd naar Polen gestuurd.

Maandenlang hoorde men niets van Weinreb tot hij weer opdook en als een wonderrabbi werd begroet. Het zal in September '43 geweest zijn, dat hij voor het eerst weer in Westerbork arriveerde, beheerst en kalm als altijd. Ik was een van de eersten, die hem bij de ingang van het kamp begroetten. „Nu gaat het door”, zei hij, „alle papieren zijn in orde” en hij liet mij documenten lezen met zegels en handtekeningen, die mij imponeerden.

Een druk bezochte vergadering in de Westerborkse revuezaal was het begin van een Weinreb-campagne op grote schaal. Velen lieten hun oude beproefde „Sperrren” vallen om zich bij Weinreb te kunnen aansluiten: dat was de verlossing uit de hel. Weinreb was weer het succes van de dag.

Weinreb heeft kans gezien zijn vrouw en kinderen uit Westerbork te krijgen „om de reis beter te kunnen voorbereiden”. Daarna is hij met zijn gehele gezin veilig naar Zwitserland gegaan.

In November '44 is Weinreb in Westerbork voor de tweede maal „geplatzt”. Velen van zijn aanbidders moesten plaats nemen in de beestenwagen naar Polen.

Nog vele bladzijden zou ik kunnen volschrijven met de historie „Sperrren en lijsten”, met verhalen van chicanes en intriges. Ik wil nu echter onze persoonlijke ervaringen in Westerbork beschrijven, nadat mijn vrouw, mijn schoonmoeder en ik er als gevangenen waren heengevoerd, voor „onze tijd” en voor wij onze juiste kans konden benutten om onder te duiken.

Hoe Hauptsturmführer Streich ons persoonlijk de „eer” aandeed ons uit onze woning te halen, hoe er in Amsterdam tevergeefs werd gemarchandeerd om ons vrij te krijgen, ik laat het aan de fantasie van den lezer over.

Van employé was ik nu „cliënt” geworden. Op 1 April 1943 reden wij drieën temidden van een vrij groot transport, het kamp binnen. Het was nacht, ongeveer 12 uur. De lange rij wagons hield stil voor het mij zo bekende perron.

Ook wij deden de martelgang door het donkere kamp, ook wij verschenen met knipperende ogen, moe en vuil, in de helverlichte feestzaal. Ook wij werden geregistreerd door een statenloos heer en een machineschrijvende juffrouw. Ook wij kregen in gebroken Hollands de bekende vragen te horen over onze geboorte, onze woonplaats, ons beroep, onze familie, onze „Sperre” en wat dies meer zij. Ook wij zijn toen slaperig langs de lange tafels getrokken, langs de chroomleren jas van den muzikalen sadist en de kruiperige kliek, die compleet die avond naar de vertoning was komen kijken. Men vermeide zich in vrolijk Duits gekout toen wij voorbij schuifelden.

Mijn vrouw had ik veel van Westerbork verteld, de namen der prominenten klonken haar niet vreemd in de oren. Ze was moe en vol zorgen voor haar moeder en ons zelf, maar toch zag ik dat ze alles herkende uit mijn verhalen en dat ze direct ingeleefd was.

Enkele Dienstleiters kwamen mij de hand schudden: „Schade das Sie verhaftet worden sind”.

Van de grote, kwam ik in de kleine zaal, waar Dr. Ottenstein, het hoofd van de Antragsstelle, met een staf personeel gezeten was. Hier werden „Anträge” opgenomen om voorlopig in het kamp te mogen achterblijven. Als Gemmecken op deze verzoeken goedgunstig beschikte, was men, zolang het duurde, uit de zorg.

Wij begonnen met zulk een verzoek. Hauptsturmführer Streich had n.l. in een welwillend moment op onze papieren geschreven „Verbleibt in Westerbork, Streich”. Gemmecken meende deze cheque van zijn hoger in rang zijnden collega te moeten honoreren met 2 maanden uitstel van executie. Tot 10 Juni 1943 mochten

wij van Gemmecken in Westerbork blijven. Mijn schoonmoeder is gebleven tot 14 September, mijn vrouw en ik zijn op 25 Februari '44 naar Theresiënstadt gegaan.

Nadat Ottenstein het verzoek had opgenomen, gingen wij door donker en nattigheid naar de quarantaine ter ontluizing. Daarna kwam de bewerking door Lippmann, Rosenthal en Co. Scheltens, als een bloeddorstige bulldog achter zijn bureau gezeten, dreigde ieder Joodje te zullen neerslaan en ranselen, dat niet zijn laatste centjes afgaf. Menigmaal voegde hij de daad bij het woord of liet hij een van de W.A. melkmoulen het zaakje opknappen.

Toen wij aan de beurt waren gebeurde er weinig; zijne hoogheid Scheltens had een milde, misschien wel een slaperige bui, het was 5 uur in de morgen. De zon stond reeds hoog aan de hemel, toen wij onze barak kregen aangewezen en konden trachten een oog dicht te doen.

De doorgangsbarakken te Westerbork (niet te verwarren met de huisjes der A.K.'s) zijn het best te beschrijven als volgestapelde mensen- en kledingpakhuizen met steeds wisselende bevolking. Grote, 15 meter brede en meer dan 100 meter lange schuren, aan de ene zijde voor vrouwen, aan de andere zijde voor mannen.

Als men uit een normale woning kwam, moest men aan het barakkenleven wennen, aan het samenwonen met honderden in eenzelfde ruimte, het slapen in driehoog bedden, die dicht bij en naast andere beddenkolommen stonden, het zitten op banken en bij tafels daar tussen. Etengeuren, mensenlucht, gegons van stemmen, soms geloei en gegil de gehele dag maakten het leven vaak schier ondraaglijk.

Westerbork was niet hygiënisch en gelukkig, want hygiëne in S.S.-kampen wordt altijd bereikt ten koste van menselijk geluk. De barakken waren tamelijk vuil. Op het schoonmaken werd meestal niet al te nauw gelet door de Joodse barakkenleiders en ook Gemmecken scheen zich hiervoor niet erg te interesseren. Zindelijke huisvrouwen moeten met afgrijzen in deze barakken hebben geslapen. Mij deed het weinig. Later heb ik aan veel erger dingen moeten wennen.

Als plaatsvervangend barakkenleider troffen wij Simons een Groninger, dien ik kende van vroeger. Hij stelde

mij aan als binnendienst. Elke dag veegde ik met toewijding de vloer van de barak en zeemde de ramen. Ik zou niets anders geambiëerd hebben, als ik niet ging beseffen, dat ik ander werk moest zien te krijgen om een kans te hebben ook na 10 Juni in Westerbork „gesperrt” te blijven. Daarover ging ik spreken met den eersten Dienstleiter Kurt Schlesinger, die mij, hoewel ik niets had aan te bieden, niet onwelwillend ontving. Ofschoon ik moet aannemen, ja zeker weet, dat ook hij tot de kliek van profiteurs te Westerbork heeft behoord, moet ik zeggen, dat hij voor mij dingen heeft gedaan zonder tegenprestatie, zonder direct voordeel. Alleen doordat Schlesinger mij in een baantje had gestopt, kon ik zo lang in Westerbork blijven; ik ging naar Theresiënstadt doordat Schlesinger dit voor elkaar had gebracht.

Mijn taak werd het geven van inlichtingen bij de registratie, het administratief apparaat bij de in- en uitgaande transporten. Iedere dag en vooral 's Maandags, de dag voor het vertrek der beestenwagens, stroomde het angstige cliënten.

„Is mijn Sperre nog geldig?” „Waarom heb ik nog geen antwoord op mijn Antrag?” „Hoe is het met de kansen van de Callmeyer?” „Wat is er vandaag met Puttkammer?” „Weet U iets van de Portugezen?” „Hoe is het met de gedoopten?” „Gaan er gemengd gehuwden op transport?” „Loopt het ziekenhuis gevaar?” Honderden vragen van beklemde, beangste mensen, van mannen en vrouwen, die nog wilden vechten voor hun leven, hier in de rattenval van Westerbork; lange rijen van verdoolden en verlorenen, die niet te helpen waren. Iedere week was de kring van mijn „klanten” veranderd; er waren nieuwe transporten gekomen, vele bekende gezichten daarentegen waren verdwenen.

Mijn vrouw en ik waren gelukkig, dat ik het baantje had gekregen. Wij begrepen dat zorgen voor ons zelf voorlopig van de baan waren. Ook voor mijn vrouw vond ik werk in haar lijn n.l. het ontwerpen en fabriceren van speelgoedbeestjes, een industrietje dat Gemmecken in Westerbork uit liefhebberij had opgericht. Iedere morgen gingen wij beiden aan de slag, zij aan het schilderen, ik naar mijn kantoortafel met lange rijen vragende mensen.

Langzaam maar zeker naderde 10 Juni, de datum dat de moeder van mijn vrouw vogelvrij zou zijn. 10 Juni werd voor ons haast een obsessie. Wat zouden we doen? Hoe zouden we het nog redden?

Drie maanden lang hebben we nog weten te laveren en te schipperen. Mijn schoonmoeder werd in het ziekenhuis opgenomen en enige weken achter elkaar verklaarde een bevriende dokter haar „transportunfähig“. Daarna ging ik vaak met Fried praten, den oppersten leider over de kaartenbakjes. Ook dat nog menig maal met succes. Vele nachten van Maandag op Dinsdag heb ik tot 's morgens 8 uur in de transportcartotheek gestaan om gewaar te worden of haar transportkaartje nog in het bakje gebleven was of er was uitgenomen. Want dat was nodig. Meest 's morgens in de vroege om 5 of 6 uur, soms later, kwam Gemmecken persoonlijk binnenstappen, om het meestal dan nog incomplete transport aan te vullen tot het vereiste aantal. Met energieke zelfbewuste stappen schreed hij door de lange gang die naar de cartotheek leidde. Het Joodse personeel drukte zich eerbiedig tegen de wanden. Zijn gevolg bestond meestal uit een of twee Dienstleiders, die zich heftig inspanden de tred van hun baas na te bootsen. Dit lukte als regel goed, 's lands wijs 's lands eer.

Als de blonde Germaanse godheid in de cartotheek aankwam, sprongen de klerken achter de kaartenbakjes op en bleven militairement in de houding staan. Na een paar woorden met den toegesnelden Dienstleider Fried te hebben gewisseld, begon Gemmecken persoonlijk wat kaarten uit de bakjes te nemen, achteloos met gehandschoende hand, de cigaret schuin in de mondhoek, als stond hij aan de grabbelton op een fancy-fair.

Dan verdween hij even vastbesloten als hij gekomen was. Wij allen snelden op de kaartenbakjes toe om de namen van de nieuwste slachtoffers te zien, en zo snel mogelijk te kunnen waarschuwen. Nooit was het me zo duidelijk als daar, dat het leven een loterij-spel is.

Week op week was met kunst en vliegwerk iets te bereiken, tot we in September grond begonnen te verliezen, het vertrek van mijn schoonmoeder was een

kwestie van dagen geworden. Op 14 September 1943 is zij naar Auschwitz vertrokken.

Nog maanden hebben wij toen in Westerbork geleefd, er van makend wat wij konden. Samen was alles beter te dragen dan alleen, wij vertelden elkaar alles, bespraken alles en hadden steun aan elkaar. Iedere dag maakten wij korte wandelingen, bezochten onze kennissen. Elke week kwamen stromen bekenden van ons binnen, in de strafbarak en in de gewone barakken. Ooms en tantes, neven en nichten, goede vrienden en vriendinnen. Samen gingen wij ze opzoeken; wij trachtten hun de eerste dagen in het kamp zo veel mogelijk te verlichten. Vroeg of laat gingen ze allen, saamgedrukt in de beestenwagens, dagenlang reizend met onbekende, duistere bestemming.

Met grote eerbied denk ik aan de duizenden eerlijke, goede, onschuldige mensen, die te Westerbork de kille wagon zijn binnengestapt, die op elkaar gepakt als dieren hun ontijdige dood zijn tegemoet gereden. Ik denk aan de transporten van alleen vrouwen en kinderen uit het concentratiekamp Vught. De mannen waren belogen geworden en dachten dat hun vrouwen in een beter kamp in de buurt waren. Ik denk aan de heldhaftige Joodse vrouwen, die mij smeekten voor hun kinderen iets te doen, uitstel te verkrijgen. Waardeloze papieren hielden ze mij onder de neus voor een Sperrung, al was het maar voor een week. Met betraande, met neergeslagen ogen moest ik het honderd maal zeggen: „Het gaat niet. Ik kan niet”.

Bijna alle vrouwen en kinderen, vele duizenden, gingen direct en zonder te hebben geslapen verder. Het schouwspel blijft mij altijd bij: dappere moeders met kinderen van een jaar, twee jaar, tien jaar en ouder. Huilende, door het reizen reeds vermoeide wezentjes. Zorgzame moeders die ze droegen of iets lieten eten. Ik denk aan de bloeddoorlopen, betraande ogen, aan de in diepe smart vertrokken monden van jonge knappe vrouwen, beangst voor haar gezinnen en zichzelf. Allen zijn dood, vergast en verbrand door de Duitse moordenaars te Auschwitz. Woorden ontbreken mij om hierover verder te schrijven.

Iedere week, meest Dinsdagsmorgens vertrokken de

transporten. 's Nachts om 2 of 3 uur werden door de barakkenleiders de namen afgelezen van degenen die het slachtoffer zouden zijn. Het was dan beklemmend stil in de grote volgeladen barakken. Alleen de dreun der familienamen en voornamen weerklonk. Ieder zweeg. Instinctief werd gevoeld, dat het doodvonnissen waren, die werden opgesomd.

Op transportnachten sliep bijna niemand, er werd gepakt, men hielp kennissen met pakken, met het regelen van zaken. 's Morgens vroeg stonden zij die op transport moesten, gepakt en beladen aangetreden in de barakken. De Joodse ordedienst, de O.D., kwam barak na barak de mensen ophalen, en dreef hen in lange, groezelige rijen naar het perron.

Iedere Dinsdagmorgen hetzelfde schouwspel: rij na rij strompelden zij voort, gebogen en gekromd. Beladen met zware koffers, grote zakken warme kleren voor de winter. Drie, vier dagen later zou slechts wat as van hen over zijn, de uitrusting en levensmiddelen zouden op weg zijn naar de Duitse bevolking. Niemand van deze mensen op weg naar de beestenwagens, die hen direct naar de crematoria zouden rijden, heeft kunnen begrijpen, dat het Duits sadisme zo ver zou gaan. Zij hebben allen gerekend op een harde tijd in de Poolse winter, op een slechte behandeling, op vele verliezen. Maar dat slechts 2% uit Polen zou terugkeren en deze 2% ten dele nog verminkt, met bevroren handen, bevroren voeten of een gekrenkte geest, hebben zij gelukkig nooit begrepen. Gedenken wij hen in eerbied.

Op het perron bij de vertrekkende trein was meestal veel vertier. Wagon na wagon werd door de O.D. geladen, liever gezegd volgepropt. Ouden van dagen, kinderen, zogende moeders, kindervagens tussen stapels bagage. Huisvaders met hele gezinnen, alleen reizende kleintjes, verraden of ontdekt in een onderduikerplaats. Alles zat en lag door elkaar. Van wagon na wagon werd de deur half gesloten.

Tussen de komende rijen van slachtoffers liepen druk bedrijvig, meest in witte regenjassen, de leden van de contact-commissie, keurig gekleed, met gepommadeerde haren, schone boorden, blinkend gepoetste nieuwe

schoenen. Zij hadden zich een mooie positie geschapen temidden van dit menselijk leed.

„Every man is the architect of his own fortune”, zeggen de Engelsen. Heinemann, Eckmann, Grünberg, Hannauer, voormalige, uit Duitsland geëmigreerde handelsreizigers e.d. hadden zich een „bedrijf” geschapen. Zij kregen en onderhielden contact met Gemmecken, Aus der Fünten en andere massamoordenaars; bij hen kon men zijn laatste ondergedoken geld, zijn juwelen of kunstvoorwerpen kwijt. Zij bepleitten de „gevallen” bij de S.S., bij wie ze de door hen geïnde buit hadden af te dragen. Zij maakten goede sier en Gemmecken had den vier heren woninkjes te Westerbork ter beschikking gesteld, ingericht met meubels, die uit Barneveld waren gekomen.

Op Dinsdagmorgen waren zij vol energie. Met een air van mensen, wier fortuin gemaakt is, liepen zij langs de halfgesloten wagons, gaven hier en daar een formele handdruk. Kwam het chroomleder van Gemmecken of Schlesinger in de buurt, dan kwam een stuk papier uit hun actetassen en werden er nog verlate zaken gedaan of werd er gelachen.

Uit naam van de tienduizenden, die het niet meer kunnen doen, en die getergd vanuit de halfgesloten wagons dit hebben aangezien, verzoek ik een onderzoek naar het gedrag van deze heren en naar de bronnen waaruit hun vermogen is geput.

Als alles bedisseld was en het transportvee geteld, liep het meestal tegen elf uur. De wagons werden geheel gesloten, enkele koppen zag men nog voor de betraliede raampjes. Langzaam gleed de trein het kamp uit: transport no. zoveel was het tragisch onbekende tegemoet gereden.

Temidden van tranen, van afscheidnemen, van transporten en misère leefden wij nog voort tot Februari van het volgend jaar. Door het grenzenloze leed midden op de eindeloze heide, in de mist en het grauw van de winter werden mijn vrouw en ik nog meer naar elkaar toe gedreven. Wij hadden het gevoel of het nooit anders dan zo was geweest. De voeding was matig en lichtpunten voor ons waren de levensmiddelenpakketten van onze familie in Amsterdam en onze vrienden. Nadat een ont-

vangstverbod kwam van pakjes, kregen we niet genoeg meer, er werd geknoeid. Soms was er goulash, het vlees was met geen microscoop te vinden. Het is thans de tijd om na te gaan waar het vlees is gebleven, dat op betrekkelijk royale wijze naar het kamp kwam, maar door individuen die ik ken, op grote schaal verkwanseld werd binnen het kamp en ook naar buiten. Ook de herkomst van hun vermogen zou moeten worden onderzocht.

In Februari 1944 was Westerbork nog slechts dun bevolkt, vele transporten waren gegaan, steeds minder mensen waren gekomen. Nederland was leeggezogen. De z.g. Barnevelders waren naar Westerbork gekomen en men was terecht algemeen van mening, dat zij en de A.K.'s de beste kansen hadden hun bestaan in het kamp te rekken.

Mijn vrouw en ik waren geen Barnevelders, wij stonden op geen enkele lijst; het gevaar was voor ons niet denkbeeldig, dat wij met het eerstvolgend transport naar Auschwitz zouden verdwijnen. Lang en breed hebben wij toen gepraat. Het voor en tegen hebben wij vele malen overwogen. Tenslotte ben ik naar Schlesinger gestapt en heb hem verzocht ons in te delen bij het transport voor Theresiënstadt, dat voor de deur stond. Het risico van blijven zonder Sperre was te groot geworden. Op 25 Februari zijn wij vertrokken in een personenwagen bestemd voor Theresiënstadt. Ons reisgezelschap hadden wij zelf kunnen kiezen. Alle reisgenoten zijn tot het laatst goede vrienden van elkaar gebleven.

De contactcommissie en vele anderen van de Westerborkse „high Life” schudden mij voor het vertrek de hand, ik was lang in het kamp geweest, zij kenden mij dus.

Wij hebben ons de reis niet laten vergallen door gedachten aan de toekomst; het was gezellig en wat wij aan gebombardeerde Duitse steden zagen, waardeerden wij op de juiste wijze. Toen wij door het mooie Duitse landschap reden konden wij ons niet voorstellen, dat temidden van deze schone natuur een volk van roofmoordenaars woonde.

Wij verwachtten in Theresiënstadt te worden gefouilleerd zoals in Westerbork op goud, geld en kostbaarheden. Tijdens de reis zaten we ijverig te naaien en ver-

stopten alles wat we hadden in de voering van onze jassen en in onze overige kleding.

Na drie dagen rijden gleed de trein langzaam, door een gat in de stadswallen, een oord binnen dat een ongehooflijk vuile en verwaarloosde indruk op ons maakte. Wij stonden stil voor een bijzonder lang, slecht onderhouden, afgeschilferd, geelstenen gebouw; de plaats van bestemming was bereikt.

Westerbork lag achter ons, waar ik vele maanden als employé en daarna nog bijna een jaar als gevangene had geleefd en had getracht mijn werk te doen. Talloze krasse en minder frappante verhalen zou ik kunnen neerschrijven. Ik wil mij beperken, ik wilde slechts een indruk geven. Van de andere kampen moet ik ook nog zoveel narigheden op papier zetten. Eén ding mag ik tot besluit van dit hoofdstuk niet vergeten: de historie van de vier zwaar verminkte Nederlandse soldaten, gewond in de oorlogsdagen van 1940.

Op een Zondagmiddag in begin Juni 1943 werden ze Westerbork binnen gebracht. Ik was de eerste, die ze begroette in de registratiezaal, waar ik wacht had.

De grootste, de flinkste en dapperste had één been en liep op krukken, hij was de ongekozen commandant. De drie anderen waren er ellendig aan toe, alle drie hadden een shell-shock, de een kon slechts urineren met behulp van vele hulpmiddelen o.a. een lopende kraan, een had een armverwonding, een was geestelijk geheel verworden.

Zij waren gekomen uit een militair hospitaal bij Utrecht, waar zij sinds 1940 liefderijk verzorgd en gekoesterd waren, tot er uit Den Haag een telefoontje was gekomen, dat de Joden moesten verdwijnen. Er schijnt wat geharrewar geweest te zijn tussen den commandant van het hospitaal en de S.S. in Den Haag of Utrecht, maar het resultaat was toch geweest een toezegging van Aus der Fünten of van Oberscharführer Fischer, dat de 4 jongens weliswaar naar Westerbork zouden gaan, maar daar onmiddellijk in het ziekenhuis zouden komen en verder als „Bevorzugten” naar Theresiënstadt zouden worden vervoerd.

Gemmecken, waarschijnlijk op de teentjes getrapt

door het gebeurde, ontving den Nederlandsen adjudant-onderofficier, die zijn beschermelingen kwam afleveren, zeer onvriendelijk en heeft zich ook verder op Germaanse wijze over dit geval ontfermd. Al spoedig werd mij bekend, dat de commandant „nicht in guter Laune war” en dat de jongens gevaar liepen Dinsdagmorgen naar Polen te vertrekken. Veel instanties heb ik afgelopen, zonder resultaat echter; niemand wilde zich inzetten voor een geval, dat den Obersturmführer in zijn slechte „Laune” had gebracht, dat was te gevaarlijk.

Er werd clandestien naar Utrecht gebeld, de ernst van de zaak medegedeeld. Maandagavond laat kwam er uit het hospitaal per auto een onderofficier met een grote koffer levensmiddelen en kleding. Het verhaal gaat, dat Gemmecken den goeden man met een pistool bedreigd heeft en hem onmiddellijk heeft laten vervoeren naar de gevangenis in Assen wegens „Judenbegünstigung”. De koffer met inhoud moet hij persoonlijk hebben ingepikt. De vier jongens hebben hem zeker nooit ontvangen.

Toen er verder geen berichten kwamen, begreep ik 's Maandagsavonds, dat mijn pupillen verloren waren en dat er een wonder moest gebeuren om hen te redden van het Polen-transport van de volgende ochtend. Wij besloten onze laatste troeven uit te spelen. Aan de trein moest Gemmecken worden aangesproken door den jongeman op krukken; wij redeneerden, dat een Obersturmführer toch begrip moest hebben voor het lot van oorlogsinvaliden, voor soldatenleed.

Wel tienmaal heb ik met den dapperen jongen de korte toespraak gerepeteerd, die hij zou afsteken, voor de wagon aan het hoofd van het stumperig groepje. „Herr Obersturmführer”, zou hij zeggen. „Wir schwerverletzten Holländischen Soldaten bitten Sie uns zurückstellen zu lassen vom diesem Transport. Wir haben ehrlich für unser Vaterland gekämpft, wir möchten als Soldaten behandelt werden.”

Dinsdagmorgens werden zij door de O.D. gehaald. Mijn vrouw en ik en een paar anderen hadden hun bagage gepakt. Zwaar beladen strompelden zij heen. Op het perron stelden zij zich in een rij op. Toen de Obersturmführer voorbij kwam, hinkte de voorman op zijn

krukken naar voren en begon te zeggen, wat wij ingestudeerd hadden. Gemmecken luisterde niet eens; bij de eerste woorden reeds onderbrak hij den verminkten soldaat abrupt. Als vier schurftige honden heeft hij toen de vier stumperds de wagon ingeschopt, zijn hemelsblauwe ogen en de officierspet ten spijt.

Hoe was dat versje ook al weer, van „Deutsche Ehr und Kriegerstreue ?”

2. THERESIËNSTADT

Door Tsjechische gendarmen, die niet anders konden omdat de S.S. vlak achter hen stond, werden wij uit de trein gesleurd. Mijn vrouw werd zelfs bij een arm gepakt en naar beneden getrokken. Ze begon te huilen van verontwaardiging en ellende.

„Alle Bagage stehēn lassen” was het bevel. Wij, rijk aan ervaring, lieten niets staan, doch sleepten onze zware koffers, dekens en plunjezakken achter ons aan, mijn vrouw nu badend in zweet en woedetränen. In het grote gele gebouw werden wij opgesloten in kamers en moesten wachten op onze beurt om behandeld te worden in de z.g. „sluis”. Daar moesten wij van goud, geld, juwelen en cigarettēn worden ontdaan. Er kwam een S.S.-man in de kamer, die dreigde met gevangenisstraf en onmiddellijke deportatie naar Polen als niet alles afgegeven zou worden, als bij het fouilleren nog iets gevonden werd. Het scheen hier ernst te zijn. Scheltens was er maar een kleine jongen bij geweest. Wij bepraatten de stand van zaken. Tenslotte beloofde mijn vrouw mij al het ingenaaide uit haar voering te halen. Ik was te bang geworden.

Toen wij in een lange rij naar de ingang van de „sluis” gingen, bleken mijn vrouw en ik bijna de eersten te zijn en een S.S.-man pikte mij eruit om bij de ingang te blijven en het na mij komende publiek voor te lichten omtrent de vele gevaren, die degenen bedreigden, die geld, goud of cigarettēn trachtten door te smokkelen. „Gevangenisstraf en deportatie naar Polen met het eerste transport”, zei ik telkens.

Ongeveer 2 uur zal ik daar gestaan hebben, toen er plotseling een „Ghetto-wache¹⁾” uit de sluis te voorschijn kwam, met een lijstje in zijn hand.

„Waarschuwt U het publiek toch goed en duidelijk, er zitten al twintig man achter slot en grendel. Het is bittere ernst”.

„Weet U namen?” vroeg ik met een bang gevoel rond mijn maag.

¹⁾ Joodse Ghetto politie.

„Hier is het lijstje”, zei hij.

Als tweede van boven zag ik de naam van mijn vrouw en er achter geschreven: 150 R.M., 75 gulden en 18 cigarettten. Toen wist ik dat zij me alleen had willen geruuststellen en dat zij haar centjes niet uit haar voering had gehaald.

Later kreeg ik het verhaal te horen. Zij was in de sluis gekomen, had aan een S.S.-man f 2,50 en 3 cigarettten afgegeven en had „Neen” geantwoord op de vraag of er nog meer was. Daarop was zij naar een hokje gevoerd, waar een juffrouw haar fouilleerde, haar spiernaakt uitkleedde en tenslotte de voering van haar mantel lostorde, omdat bij de ontkleedpartij daaruit een cigaret naar buiten was gerold. Zij was eerst naar den S.S.-man Heindel ¹⁾ gebracht. Deze had haar met een wandelstok drie harde slagen op het hoofd gegeven en haar toegevoegd: „Dreckjüdin, willst du Geld klauen?” Toen waren er twee man van de Ghettowacht gekomen, die haar naar het gevang hadden gebracht.

Ik stond lamgeslagen in de gang met het lijstje in de hand. „Nu is het verloren” waren mijn gedachten, „nu gaan we naar Polen.”

Ditmaal werd de soep niet zo heet gegeten als zij opgediend werd. Na drie dagen kwam mijn vrouw uit de gevangenis met nog dertig anderen. De Obersturmführer Rahm had goedmoedig amnestie verleend. De officiële reden van de genadige behandeling was dat Rahm juist twee dagen commandant was. Ook vorsten geven amnestie als ze de troon bestijgen. De ware oorzaak was het feit, dat het Holland-transport zulke ruime inkomsten had opgeleverd, dat het op een beetje meer niet aankwam. Na drie dagen haalde ik mijn vrouw uit de stadsgevangenis.

Het woonprobleem was moeilijk in Theresiënstadt. Het stadje had kennelijk betere tijden gekend. Rechte straten, vele kazernes en daartussen betrekkelijk grote huizen, gebouwd in het begin of midden van de vorige eeuw, alles in een min of meer vervallen staat. Theresiënstadt is vroeger een belangrijke garnizoensplaats en vesting geweest. Overal zag men nog tekenen daarvan.

¹⁾ Betrokken geweest bij de moord op Dolfuss.

De grote kazernes hadden meest twee of drie binnenplaatsen, de z.g. „1e, 2e en 3e Hof”, die door hoge, brede poorten met elkaar in verbinding stonden. De muren waren zeer dik, iedere kazerne op zichzelf kon als vesting dienst doen. Dat men in vroeger tijd solide wist te bouwen, kon men overal in Theresiënstadt zien.

De grote kazernes waren verdeeld in honderden grotere en kleinere kamers; de vele gangen, trappen en zolders maakten het aan nieuw aangekomenen zeer lastig hun slaappleaats terug te vinden. Eerst na weken raakte men wat vertrouwd in de gebouwen en in de stad. Men vond er de Hamburger kazerne, de Maagdenburger-, de Hannover-, de Sudetenkazerne, de Cavalierkazerne, de kazerne „Hohe Elbe”, de Dresdener-, de Geniekazerne en nog andere. „Wo wohnst du?” „Ich wohne in der Cavalier”, was een normaal gesprek in Theresiënstadt.

De grootte van de bevolking wisselde zeer. Er zijn tijden geweest dat er wel 70.000 Joden waren; toen wij aankwamen waren er niet meer dan 40.000. Dit was toch nog een veel te groot aantal, om ieder behoorlijk onder te brengen. Op alle zolders, in hoeken en gaten, in winkels en stallen lagen mensen gestapeld. Op de grond en in twee- of driehoog bedden, akelig dicht op elkander.

Mijn eerste bezoek aan de zolders en spelonken van de Hannoverkazerne, een paar dagen na aankomst, gaf mij een allerjammerlijkste indruk. Het was fel koud, de sneeuw lag op wallen en straten. De wind woei door het gammele kazernedak, door de armzalige eigen getimmerde kamertjes, waarin veel te veel zieken en ouden van dagen hun bedje hadden gespreid. Theresiënstadt was oorspronkelijk bedoeld als doorgangskamp voor Tsjechische Joden, zoals Westerbork voor de Nederlanders. Van hieruit gingen regelmatig transporten naar de Poolse concentratiekampen. Toen het overgrote deel der Tsjechen getransporteerd was, is men van Theresiënstadt een soort reservaat voor Joden gaan maken, zoals de Amerikanen geloof ik voor de Sioux Indianen hebben gedaan. Van een uitstervend ras moesten er een paar overblijven als curiositeit. Als beloning voor goede daden kon men naar Theresiënstadt. Duitse officieren met hoge onderscheidingen, in het begin moest men tenminste E.K. I'

hebben, Joodse graven, jonkheren, hoogleraren e.d. konden proberen naar Theresiënstadt te komen. Later ging men water in de wijn doen. Ook mindere grootheden konden komen; tenslotte kon men van Westerbork naar Theresiënstadt worden gestuurd, eenvoudig omdat een transport niet compleet was en men wat relaties had, of omdat men er wat bankjes van duizend voor over had gehad.

Deze gang van zaken had er toe geleid, dat de bevolking van Theresiënstadt uit ongeveer de helft Tsjechen bestond en voor de rest uit vele oude mensen, want de Duitse officieren, graven, jonkheren en professoren waren meest oud en der dagen zat. Hele kazernes en hele zolders waren ingericht voor, en belegd met oude ondervoede Joodse mannetjes en vrouwtjes met roodomlijste ogen en ingevallen kaken. Daar lagen ze op elkaar gepakt in rokerige en naar kolendamp riekende kamers te wachten op een verlossende dood.

Theresiënstadt had een zeer hoog sterftcijfer, meer ten gevolge van de vreemde samenstelling der bevolking dan ten gevolge van het weinige eten. De lijkwagentjes reden druk af en aan. Het waren eenvoudige handkarren, rekjes op een as met hoge wielen, alles overdekt met een zwart kleed met Davidsschild. Dikwijls waren de lijken te lang voor de niet al te grote wagentjes. Het hoofd of de benen bengelden er dan bij; een paar maal heb ik de haartooi van een overleden juffrouw het plaveisel zien bijvegen. Zo nauw keken we niet in Theresiënstadt, sterven was een gewone bezigheid.

Naast de ouderdom had men de jongeren, vaak Tsjechen, enkele Duitsers, ook wat Hollanders en Denen. Voor de jeugd waren er mogelijkheden. Men behoefde niet te verhongeren, als men geen pakjes kreeg. Men moest een beetje handig zijn, wat relaties kweken, men moest een beetje werken.

De normale rantsoenen in Theresiënstadt waren laag, alles was veel te weinig. Kwalitatief was het eten goed, knödels, buchte waren typisch Tsjechische smakelijke gerechten, maar alles werd in poppebeetjes uitgegeven, het diner ging in een holle kies. Het normale rantsoen alleen betekende hongerlijden.

Maar als men in Theresiënstadt aankwam met bezittingen, horloges, geld, goud, juwelen, parfums, zeep, blikjes melk of sardines, kleren, schoenen, sigaretten, kon men alles verkopen tegen marken of Tsjechische kronen, ofschoon ongeveer de doodstraf stond op het in bezit hebben van sigaretten, geld of sieraden. Het aantal S.S.-mensen dat Theresiënstadt regeerde was zo klein dat scherpe contrôle onmogelijk was.

Mijn vrouw was door Heindel uitgeplunderd, ikzelf had echter wat dingen van waarde door de sluis gekregen; van de opbrengst hiervan hebben wij ons maanden van bijvoeding kunnen voorzien. Ten slotte verkochten wij geleidelijk alles wat wij hadden om aan brood, gort en griesmeel te komen. Alles was echter duur en van slechte kwaliteit en ondanks al ons handelen en ruilen raakten we langzaam ondervoed.

Ook was het mogelijk door zware arbeid extra rantsoenen te verdienen, maar wij rekenden uit, dat alleen keukenarbeid de moeite waard was; het andere werk kostte meer energie dan men extra opnam. Ofschoon onze relaties in Theresiënstadt al spoedig niet kwaad waren, eiste een positie in de keuken meer. Naar de betrekking van etenuitdeler, hulpkok of slechts stoker van het vuur onder de kookketels, dong iedere man beneden de zestig jaar. Ook iedere vrouw wilde een baantje bij de voedselverdeling. Als men het eenmaal zover gebracht had, was er ondanks de scherpe contrôle altijd wel een weggetje te vinden om iets extra's in de wacht te slepen en op straat tussen de hongeroedeem massa's kon men ze zo aanwijzen: „Die werkt in het broodmagazijn”, „Die heeft een broer, een moeder of een tante in de keuken,” „Die is houder van een aardappel-magazijn”, „Die is bij de menagedienst”. En wat het Walhalla voor Gemmecken, Rahm en Fischer is, iets waarover ze romantisch mogen dromen, maar waar ze nooit zullen belanden, dat waren de keukens, de aardappelmagazijnen en de broodopslagplaatsen voor ons. Wij droomden van het zoete leven, dat wij zouden leiden als mijn vrouw kaartjes zou snijden voor een der uitdeelloketten van de keukens, of als een goorwitte koksmuts mijn lokken zou sieren. Wij waren echter te kort in Theresiënstadt om

zulke hoge eisen aan het leven te kunnen stellen, zei men ons, wij moesten eenvoudiger beginnen.

Mijn vrouw werd toen tekenares op een atelier dat lampekappen, gordijnen en kunstvoorwerpen produceerde. Ikzelf moest de dagelijkse arbeidsstatistiek afleveren voor den Obersturmführer. Wij werkten plotseling beiden in ons vak, tot onze stomme verbazing, maar van een keukenbaantje bleven wij dromen. Het bleef bij een zoete droom....

Mijn vrouw was tevreden met haar werk, ze vergat dikwijls dat zij gevangene was, als zij zat te knutselen of te schilderen, hoog boven op de zolder van de Hamburgerkazerne waar het atelier gevestigd was. Tevreden lachend kwam ze soms terug, ze had dan iets bij zich om mij te laten zien, een nieuwe lampekap, een beschilderde tegel, een betekend vaasje.

Ik zelf had niet zo erg veel te doen met het kantoorwerk. Mijn chefs waren als hazen zo bang, dat een foutieve melding naar zijne Heiligheid Rahm zou gaan. Nooit heb ik zoveel gerimpelde en zorgelijk vertrokken gezichten over mijn werk gebogen gezien.

Eenmaal in zes maanden tijd heeft Rahm een onjuist cijfer van mij onder zijn neus gekregen. Zelf heeft hij niets gemerkt. Dagenlang kreeg ik nog heftige verwijten van Doktor Zus en Doktor Zo. Als men voor een Obersturmführer statistieken maakt, mag men geen fouten maken. Dat moest ik maar eens goed begrijpen.

Zo leefden wij in het kamp der „Bevorzugten”. Hoe bevoorrecht dit Theresiënstadt met al zijn gebreken en tragieken inderdaad was, heb ik later pas begrepen, toen ik in Auschwitz was en in de andere concentratiekampen.

Toen het eerste grote transport uit Holland was aangekomen in Januari '44, was er dadelijk een kloof ontstaan tussen Tsjechen en Hollanders. Deze kloof is nooit meer geheel overbrugd en bij de uitgaande transporten naar Polen — vanuit Theresiënstadt gingen twee maal per jaar transporten van meer dan 10.000 man weg — heeft dat ons veel kwaad gedaan. De commandant had n.l. bevolen, dat de Hamburgerkazerne, de beste van Theresiënstadt, voor uit Holland komende Joden moest worden vrijgemaakt en binnen 24 uur moesten 4.000

Tsjechische vrouwen, die tot nu toe daar vrij behoorlijk hadden gewoond, een ander heenkomen in de overvulde stad zoeken. Een vete was daardoor ontstaan tussen Tsjechen en Hollanders. Waar zij konden, trachtten de Tsjechen ons een kool te stoven of ons zwart te maken bij Rahm. En zoals wij in Westerbork in ons eigen land door Duitsers in een hoekje waren gedreven, waren het thans de Tsjechen die ons trachtten te raken, waar zij konden, ook om eigen mensen te sparen. Het regende klachten bij de Kommandantur over de Hollanders. Wij waren lui en wilden niet werken, wij waren smerig en verwaarloosden de mooie Hamburgerkazerne, wij waren dit en wij waren dat. Niets dat aan ons deugde. Alles opgeblazen en aangeblazen.

Opzettelijk joegen de nazi's de groepen tegen elkaar in het harnas. Zij wisten zeer goed dat de diepgewortelde angst voor Polen, bewust of onbewust, alle handelingen der Joden in Theresiënstadt uiteindelijk beheerste.

Telkens kwam de Joodse burgemeester Dr. Eppstein met klachten, en hield toespraken tot ons.

Wij deden ons best, wij spraken alles tegen, wij toonden aan dat de klachten ongegrond waren; maar de campagne tegen ons is nooit opgehouden, althans niet zolang ik in Theresiënstadt was.

Jo Spier, de bekende tekenaar van „de Telegraaf”, was reeds lang voor ons in het Ghetto. Aangezien hij goede relaties en veel ervaring had, gingen wij dikwijls naar hem toe om de gerezen problemen te bespreken. Spier, die het steeds druk had met de kunst, heeft in deze wirwar van belangen weinig kunnen bereiken, evenmin als anderen. Het waren sterke machten die moesten worden bestreden.

* * *

Toen bleek, dat door de vele machinaties de positie van de Nederlanders ongunstig geworden was, werd besloten een klein groepje te vormen, dat direct zou kunnen optreden, als er iets aan de hand was. Ook ik zelf nam dikwijls aan de besprekingen deel. Telkens hebben wij moeten bewijzen dat de Hollanders niet lui en niet vuil waren, dat zij zich niet minder gedisciplineerd gedroegen dan de anderen, telkens moesten wij tegen

aantijgingen te velde trekken, maar het was vechten tegen de bierkaai.

Ofschoon eerst van S.S.-zijde de toezegging was gedaan, dat niemand van de Holland-transporten verder zou worden gezonden naar Polen, bleek in Mei, toen een groot transport werd voorbereid, dat, mede ten gevolge van het vele gekuip, bijna 1.000 Hollanders en uit Holland komende Duitsers hun rugzakje weer moesten pakken. Iedere Hollander spaart een Tsjech uit, was de opvatting der Tsjechische kringen. Den Nazi's kon het weinig schelen of de wagons met Duitsers, Hollanders of Tsjechen werden volgepakt.

Dit Mei-transport heeft ons Hollanders in Theresiënstadt zwaar geschokt. Wij wisten nu, dat wij vogelvrij waren en tot het transportmateriaal behoorden.

Theresienstadt werd geregeerd door een „Ältesten-Rat“, voorgezeten door de „Judenälteste“ Dr. Eppstein. Als in een normale gemeente was alles geregeld en bedisseld. Eigenlijk werd Theresiënstadt geleid door de „Big Three“, Dr. Eppstein, Dr. Murrelstein en Ir. Zucker.

Dr. Eppstein was een zeer gecompliceerde figuur. Hij scheen nauwe en vertrouwelijke relaties te hebben met den Sturmbannführer Mörs, den leider en den man achter de schermen bij alle Jodentransporten.

Eppstein en zijn naaste omgeving waren zeker geen handelsreizigers of magazijnbedienden zoals velen uit de leidende kringen in Westerbork. Zij stonden op een hoog peil van cultuur en ontwikkeling. Eppstein zelf was privaatdocent geweest aan de Berlijnse Universiteit, ik meen in de economie. Ook op filosofie legde hij zich zeer toe. Hij had een studiekring om zich heen verzameld, die sociologische kwesties onder zijn leiding besprak. Eppstein had ook mij voor zijn z.g. „Seminar“ uitgenodigd. Elke Zondagavond van 9 tot ongeveer middernacht zaten wij, ± 50 man sterk, in discussies verwickeld. Steeds was er een inleider van de avond, daarna volgden de debatten. Ik herinner mij onderwerpen als Äthik und Politik, Panik, Massenpsychologie e.a. Ik zal ongeveer anderhalve maand aan het „Seminar“ hebben deel-

genomen, toen het grote onderwerp loskwam. Er werd met algemene stemmen besloten „Het Joodse Vraagstuk” grondig te analyseren en te bekijken.

Maandenlang, iedere Zondagavond, kwamen wij samen om over het grote probleem der Joden in de wereld te spreken. Vele vooraanstaande en ook minder vooraanstaande personen uit het Theresiënstadter leven hebben hun licht over deze vraag laten schijnen. Al werd er veel overbodigs gezegd, al waren er sommigen die alleen spraken om gehoord te worden, het geheel was bijzonder interessant.

Met lange, zeer ingewikkelde, en met vreemde woorden doorspekte volzinnen vatte Eppstein aan het eind van iedere avond het besprokene samen. Weinigen zeiden de woorden van den burgemeester te begrijpen. Ik twijfel eraan of hij alles zelf precies begreep.

Eppstein zocht het dan niet in de eenvoud. Als persoon maakte hij echter geen opgesmukte of onwaarachtige indruk. Men kon eerlijk, zelfs hartelijk met hem spreken. Hij speelde gevoelig en mooi piano. Het is moeilijk uit deze wirwar van indrukken iets typerends te zeggen omtrent Eppsteins persoon. Corruptief in de banale Westerborkse zin was hij niet. Hij stond op goeden voet met den proleet en Obersturmführer Rahm; zo nu en dan liep hij echter met een dichtgeslagen oog. Een cadeautje van den commandant persoonlijk.

Van Rahm is niets beters te vertellen dan dat hij een ongelikte beer was, die met een vuistslag graag van zijn machtsbewustzijn blijk gaf. Als men den commandant in de verte zag aankomen, liep men graag een straatje om. Hij maakte een boerse en norske indruk.

Natuurlijk was hij muzikaal en kunstzinnig. Bij Jo Spier kwam hij dikwijls plaatjes kijken. Met zijn grote, grove hebbelijke klauwen grasduinde hij dan door de ragfijne afbeeldinkjes van stadswallen en besneeuwde kazernes, zoals Spier alleen die kan maken. Eenmaal, het moet tot Spiers eer gezegd worden, was hij met de hele plaatjesrataplan bijna de kast ingedraaid, want Herr Obersturmführer had per ongeluk het verkeerde mapje opengemaakt; het mapje met lijkwagentjes en schuddebollende halfdode oude vrouwtjes, met koolzwart be-

rookte alcoofjes, met lange etensrijen, met hongeroedeemogen en uitgeteerde gezichten. Dat had Rahm niet leuk gevonden. Spier moest beterschap beloven, en alleen fleurige leuke plaatjes tekenen en de rest verscheuren.

Rahm liet de regering van de stad zoveel mogelijk over aan Eppstein en de „Ältesten-Rat“; Theresiënstadt had Joods zelfbestuur. De „Selbstverwaltung“ zorgde voor alles, voor de voedselvoorziening, voor de keukens, voor de te verrichten arbeid, voor de woonruimten, voor de jeugdverzorging, voor de uit te voeren bouwwerken, enz., enz.

Er was een Joodse bank die Ghettogeld uitgaf, er was een koffiehuis, er waren concerten en voorstellingen, er was een behoorlijk ingericht ziekenhuis, een mooie badinrichting, een klein zwembad, er was een Ghetto politie, er waren stadswallen waarop men zomers kon liggen bakken. Kortom er was voor veel gezorgd en het leven in Theresiënstadt zou zeer draaglijk geweest zijn, als men niet steeds bedreigd werd door transporten naar Polen, als niet overal de kans loerde om voor een nietig vergrijp de allerzwaarste straffen te krijgen, als het stadje niet overladen geweest was met mensen, als er meer te eten was geweest.

Er waren goede Joden, betere Joden en beste Joden in Theresiënstadt. Men kon namelijk „prominent“ verklaard worden. Men kende prominentie A, B en C. Over deze waanzin wil ik kort zijn; de lezer moet het echter weten om de rest van mijn Theresiënstadt-verhaal te begrijpen.

A-prominent werd men verklaard door de S.S.; jonkvrouwen, graven, hogeschoolprofessoren, hoge Duitse ambtenaren of generaals werden A-prominent. Ook kon men A-prominent worden voor belangrijke handlangersdiensten; van deze soort waren er gelukkig maar weinig. Een A-prominent kreeg een woning met een paar kamers, meer voedsel en meer geld dan een gewone sterveling. Ook had hij andere privileges, die ik niet meer precies weet.

Een B-prominent werd benoemd door de Ältesten-Rat. B-prominent waren de leden van deze raad zelf en de leiders der belangrijkste dienstvakken. Zij hadden ongeveer dezelfde rechten als de eerste groep.

De C-prominenten hadden alleen het recht op een eigen kamer, het recht van samenwonen met hun vrouw. Ook hierover had de „Ältesten-Rat" te zeggen.

In April 1944 sliepen mijn vrouw en ik ieder op een zolder van de Hamburger. Onze matrassen lagen op de grond in een duimdikke stoflaag. We waren tevreden, we waren blij dat we veel samen konden zijn, dat we een beetje met rust werden gelaten.

Toen kwam de „Verschönerungsaktion". Heel Theresiënstadt stond op zijn achterste benen, een groots opgezette campagne ging beginnen.

Verschöneren betekent mooi maken. Theresiënstadt moest worden mooigemaakt voor een Roode-Kruis-commissie, die ongeveer half Augustus werd verwacht.

In een toespraak, die de Juden-Älteste hield bij het begin van de actie, deelde hij ons mee, dat Rahm en Mörs uitdrukkelijk hadden verlangd, dat alle krachten zouden worden ingespannen om het geheel te doen slagen. Een mislukking zou rampzalige gevolgen hebben voor Theresiënstadt, liet Eppstein er ietwat onheilspellend op volgen.

Arbeidskrachten werden uit alle bedrijven gehaald om voor de verschöneringsactie te werken. Schilders, timmerlui, tekenaars, metselaars, musici, toneelspelers, architecten zouden hun beste beentje moeten voorzetten. De arbeidscapaciteit moest worden opgevoerd. Een sytseem van beloningen en straffen werd uitgedacht. De plannen van Berlijn moesten verwezenlijkt worden of er zou iets onbekends rampzaligs met Theresiënstadt gebeuren.

In begin Mei begon men met een 10.000 man groot transport naar Auschwitz te sturen; velen beweren dat dit ter Verschönerung van Theresiënstadt is gebeurd, om het bevolkingscijfer naar beneden te drukken en daardoor betere woonverhoudingen en betere hygiënische omstandigheden te verkrijgen. De \pm 30.000 overgeblevenen moesten nu intenser werken om de Verschönerung voor elkaar te krijgen.

Er werd een weg uitgestippeld waarlangs de commissie zou lopen, geen stap zou zij er van mogen afwijken. De gevels langs deze weg zouden worden geschilderd en

bijgewerkt. Zo kon het gebeuren dat van de meeste kazernes slechts een of twee gevels van de vier werden verschönert en de andere grauw en smerig bleven als vroeger. Alles hing af van de weg van de commissie.

Het binnenhuis-atelier, waar mijn vrouw werkte, had het razend druk gekregen. Eerste opdracht was het verschöneren der etalages. De oude rodogige Joodse mannetjes en vrouwtjes, die vaak lagen te creperen in de voormalige winkeltjes van het stadje, konden dit nu voortaan doen achter fleurige etalages door mijn vrouw en haar collega's in vrolijke kleuren beschilderd. Aardige, zeer misleidende uitstallingen gaven het Ghetto een heel ander aanzien. Men kon geloven door een achteraf winkelstraatje van Parijs te lopen.

De naam „Ghetto” zelf werd ook in de verschönerungsactie opgenomen. Het was voortaan streng verboden te spreken van het Ghetto Theresiënstadt. Men moest zeggen „Gemeinde”. Er was dus nu een Gemeindegeld, Gemeindegeld en wat dies meer zij.

Maandenlang is mijn vrouw bezig geweest met het ontwerpen en uitvoeren van etalages. Er hing veel van af, alles moest goed gebeuren. Als beloning voor haar werken kwam ze iedere Woensdag met haar z.g.n. „Verschönerungswurst” thuis; anderhalf ons Salami met een broodje, een welkome kleine aanvulling op ons rantsoen. Tot mijn schande moet ik zeggen, dat wij het altijd samen opgegeten hebben, ofschoon ikzelf nooit iets verschönert heb.

Toen kwam de verschönerungs-ontvangst bij Dr. Epstein. De burgemeester had een vijftigtal echtparen uitgezocht, ze mochten niet te oud zijn en een klein beetje representabel. Op een avond kregen mijn vrouw en ik een briefje: „Direct bij den burgemeester komen!” Wat zou dat zijn? Wij doften ons een beetje op en kwamen in een kamer waar ± 100 mensen zaten te wachten. Om beurten werden ze in een kabinet gelaten, waar de Juden Älteste troonde met een paar leden van de Ältestenrat. Ieder werd scherp aangekeken en moest vragen beantwoorden.

Als we door het examen kwamen, zouden we ter gelegenheid van de Verschönerung prominent-C verklaard

worden. We zouden een eigen kamer krijgen (een z.g. verschönertes Zimmer) en waarschijnlijk t.z.t. de commissie over de drempel krijgen. Mijn vrouw en ik zijn geslaagd en ongeveer veertien dagen later trokken wij in onze kamer, een nog kaal en wit bekalkt appartement in de Hamburger.

Mijn vrouw is toen met ontembare ijver beginnen te verschöneren. Ze maakte Hollandse tegeltjes voor de muur. We beitsten de kale houten britsen en een keukentafel met een paar bijbehorende banken werden omgewerkt tot een antiek ameublement.

Vele mensen kwamen bij ons kijken; het was gezellig geworden, een soort oud-Hollandse poffertjeskraam. Zelfs leden van de Ältestenrat en de burgemeester zijn bij ons op visite geweest, welwillend en minzaam lachend, zoals het hogen heren betaamt.

Ik wil de tragi-comedie niet verzwijgen, die zich gedurende de nacht voor het bezoek van de commissie in de kamer afspeelde. 's Avonds om 10 uur gingen wij slapen. Nauwelijks hadden wij een oog dicht gedaan of een driftige Tsjech klopte op de kamerdeur. Hij stond daar met stoelen en een tafel: er moest nog verschönert worden. Met moeite konden wij hem aan het verstand brengen, dat ons meubilair mooi genoeg was en dat hij met zijn stoelen en tafels naar de hel kon lopen; wij wilden slapen.

Dit zou niet zo mogen zijn. Het zal ongeveer een uur later geweest zijn, toen er zonder kloppen een nog driftiger heer binnen stapte met een grote ladder. Hij pootte tot grote woede van mijn vrouw de ladder midden in haar bed en begon vitrages en overgordijnen op te hangen, die nog aan ons geluk schenen te ontbreken.

Mijn vrouw briepte van kwaadheid en wilde den Tsjech met ladder en al omsmijten. Ik zat rechtop in mijn bed en hinnikte van het lachen om de krankzinnige situatie.

Toen onze tweede belager verdwenen was, deden wij het licht uit en trachtten in te dommelen, doch om drie uur in de nacht werd er weer geklopt. Het was een dame met een meter hoge stapel schilderijtjes. Zij scheen boos te zijn, omdat ze 's nachts moest werken. Woedend nam ze vier spijkers, sloeg deze op willekeurige plaatsen in

de muur en hing hieraan, voor de hand weg, de vier bovenste schilderijen van haar stapel. Daarop verdween ze zo snel mogelijk met medeneming van de overige kunstproducten. Er hingen nu vier etsen bij ons voorstellende een grafsteen, een zeilschip, een kerkje en een boerenjongen. We waren zeer verrukt met de kunstzinnige aanvulling van onze woonruimte.

Voor zes uur die morgen kwamen nog een deftige grijze dame met een kleed voor de grond en een lapje voor de tafel en tenslotte om halfzes geloof ik, een bloemist, die geraniums voor het venster zette en een bos bloemen in een vaas op de tafel deponeerde. Bij ons kon de commissie gerust komen. De Verschönerung was gereed.

Van slapen was natuurlijk niets gekomen die nacht. Ons humeur was dan ook niet al te goed, toen Dr. Eppstein ons om een uur of acht kwam vertellen, dat het de speciale wens van den commandant was, dat wij niet zouden laten blijken, dat wij nog pas zo kort waren ingericht. Het zou hem genoeg doen als wij ons die dag zo netjes mogelijk kleedden, en de commissie de indruk gaven, dat wij al maanden lang zo waren gehuisvest. „En”, zei hij er weer bij, „de belangrijkste dingen kunnen van Uw optreden afhangen”.

We begrepen het niet geheel, maar keken ernstig.

Van de Verschönerungswurst en onze „verschönertes Zimmer” leid ik U thans naar de verschönerungsfilm die onder leiding van den filmregisseur Kurt Gerron werd gemaakt.

Gerron was vóór het Hitler regime in Duitsland een bekend acteur en filmregisseur geweest van buitengewone omvang. Hij was de vetste en lelijkste man, dien ik ooit gezien heb. Natuurlijk beschikte hij over de nodige kwaliteiten, om het in de toneelwereld ver te brengen: Hij had een zeer sprekende mimiek en een buitengewoon goede voordracht. Hij werd in Theresiënstadt ontdekt door Heindel, die Gerron staande hield, — ik liep juist in de buurt — en hem vroeg waar hij hem toch van kende.

„Van de film natuurlijk”, zei Gerron.

Er ging Heindel een licht op.

Dat was het begin van de vertrouwelijkheid tussen Heindel en Gerron. Later is zij uitgedijd. Gerron kreeg extra kostjes omdat hij zo mager was geworden — inderdaad was hij tot op de helft geslonken — en hij kreeg opdracht om de verschönerungsfilm van Theresiënstadt te maken.

De film heb ik nooit zien afdraaien, ik geloof dat zij voor Zwitserland bestemd was. Ik heb alleen overal in alle hoeken van de stad en ook erbuiten opnamen zien maken. Op alle plaatsen van de stad kon men Gerron en Rahm broederlijk vereend om het filmapparaat zien staan. Nu eens zag men ze op de voormalige markt opduiken en filmde Gerron met zijn helpers het verschönerte marktplein met zijn rozenperken en prachtige groene gazons. Dan weer maakte hij opnamen van de verschönerte stadskapel, die elke morgen vrolijke marsmuziek speelde, (de muzikanten kregen een half pond verschönerungs worst en „zware arbeid” rantsoenen), een andere keer was hij in de schouwburgzaal of op de stadswallen. Ook heb ik hem opnamen zien maken van de verschönerte ziekenzalen en de verschönerte lijkwagens, nu op 4 wielen en voorzien van een mooie zwarte ombouw. Kortom met de Verschönerung stond je op en je ging ermee naar bed.

Op een Zaterdagmiddag in Mei vierde de Verschönerung hoogtij. Drie duizend jonge mensen werden opgecommandeerd om een cabaret voorstelling bij te wonen in de groene natuur, naar schatting ongeveer vier kilometer van het Ghetto weg. In lange colonnes wandelden wij erheen; langs ons reden voortdurend S.S.-mannen op motorfietsen, het gehele traject werd angstvallig bewaakt door Tsjechische gendarmen en op punten waar bijzonder gevaar voor ontvluchten was, stonden wachtposten met karabijnen.

Wij kwamen op een grasterrein, waar men bezig was een toneel in gereedheid te brengen. Een vleugel werd juist afgeladen en midden tussen de klavertjes-drie en -vier gepoot. Ik kwam toevallig gelijk aan met Rahm, die kordaat op het toneel toestapte en — dit nummer stond niet op het programma — den voorman van de toneelbouwers ten aanschouwe van de duizendkoppige

menigte een oog dicht sloeg. Het toneel had klaar moeten zijn. In vliegende haast werd de rest afgemaakt, de chef-toneelbouwer wilde zijn andere oog graag sparen. Een filmwagen uit Praag kwam aangereden, draden voor geluidopnamen werden uitgelegd, een filmapparaat op het dak van de auto geschroefd en het spul kon beginnen.

Op 300 meter afstand van het toneel, zó, dat ze niet binnen de lens van het filmapparaat zouden vallen, zaten Rahm en een groep S.S.-mannen die ik tot nu toe nooit gezien had. Waarschijnlijk waren het Rahms vriendjes uit de omtrek, die opgecommandeerd waren om de Jodenkudde bij elkaar te houden.

Het publiek kreeg bevel zich op natuurlijke wijze over het terrein te verdelen en op natuurlijke wijze te klappen en te lachen. Soms kwam Rahm achter een struikje te voorschijn schieten en sloeg met een leren riem wild in het rond; als angstige schapen stoof de massa dan uiteen en stelde zich wederom „natuurlijk” op.

Van het cabaret zelf is niets bizonders te vertellen. Twee danseressen, een zanger en Gerron zelf met een liedje uit de Dreigroschen-Oper. Na elk nummer moest er gelachen worden, soms gejuicht. Trouw werd alles opgevolgd, niemand wilde graag een tik op zijn hoofd hebben. Tenslotte speelde de verschönerte band van Martin Roman, den Jazzkoning van Theresiënstadt; en na een nummertje extra juichen en extra applaudisseren kon het publiek naar huis gaan onder dezelfde strenge bewaking. Dat was de enige maal dat ik buiten de stadswallen kwam. De film wekte de indruk, dat wij niets deden dan dartelen, juichen en applaudisseren in de vrije natuur.

Ook Jo Spier had het druk met de Verschönerung. Hij was hoofd van een atelier. Hij heeft het nieuwgebouwde kinderpaviljoen schitterend met dierentekeningen versierd. Een wandschildering in een verschönerte kinderspeelzaal wekte grote bewondering bij iedereen.

Zo gleden we van het een in het ander, totdat de grote dag kwam dat de commissie zou komen. Alles was geprepareerd en geregeld, alle evenementen voorbereid. De menu's waren verschönert, de porties verdubbeld;

extra kostjes, zelfs blikjes sardines voor de kinderen zouden worden uitgedeeld.

Het verhaal gaat, dat bij de keuken die de heren van het Rode Kruis zouden bezoeken, enkele jongens waren gepost die op het moment suprême „toevallig” hun eten moesten ontvangen. Zij zouden daarbij hun neus moeten ophalen en luid zeggen, zodat de heren het zouden horen: „Hè jasses, vandaag alweer sardines”.

Verder wordt verteld, dat bij de bezichtiging van het nieuwe kinderpaviljoen een van de kindertjes was geïnstrueerd om lachend op Rahm toe te rennen en te roepen, „Da ist Onkel Rahm wieder! Wann bringst du wieder Bonbons, Onkel?”

Rahm, die liefst zijn hele Jodenzootje in de beestenwagen propte, zou lachend op zijn bezoekers hebben gewezen. Hij zou het meisje, zoals de Führer dat zo goed kon, over de zwarte krulletjes gestreichelt hebben met de woorden: „Morgen, mein Liebling, jetzt hat Onkel Besuch.”

Zeker weet ik, dat er bepaalde punten van het traject waren, waar zich iets bizonders moest afspelen. Op een hoek kwam een troep vrolijk zingende meisjes uit een zijstraat, hooivorken op hun rug, luchtig gekleed gingen ze naar het land. Op een ander punt dreven twee landelijk gebruide jongens een kudde schapen, die extra voor het doel in de stad was gevoerd, voor zich uit.

De commissie moet zich de ogen hebben uitgekeken over zoveel goedheid en zoveel levensvreugde voor Joden in het Derde Rijk. Ik geloof niet, dat zij er zijn ingevlogen.

Eind September gingen grote transporten naar Auschwitz, 25.000 van de 35.000 inwoners van Theresiënstadt werden gedeporteerd. Ik neem aan dat dit het gevolg was van de mislukte Verschönerungsaktion.¹⁾

De Barneveldgroep, meest Nederlandse intellectuelen, was in begin September in Theresiënstadt aangekomen. Wij hadden er aangenaam gezelschap bijgekregen; onze

¹⁾ Ook in het concentratiekamp Bunzlau bij Gross-Rosen heeft men verschönerd voor de ontvangst van een commissie. Op roerende wijze heeft men er de Joden vertroeteld.

kamer was vaak tot berstens toe vol met nieuw aangekomen kennissen, die nog geen vaste voet hadden kunnen krijgen. Mijn vrouw en ik hielpen waar mogelijk; borden, messen en eetschalen werden uitgeleend, kleren en dekens verschaft aan mensen die hun bagage nog niet hadden.

Prof. Cohen grondvestte onmiddellijk een bureau en begon adviezen te geven over de problemen van Theresiënstadt alsof hij hier geboren was en er sindsdien gewoond had.

De satellieten van den Professor stonden er naast te knikken, hun belangen waren bij Zijn Hooggeleerde in goede handen.

Maar wij anderen met reeds maandenlange Theresiënstadt-ervaring, wij overlevenden van de Mei-transporten, mochten geen duit meer in het zakje doen.

Na deze invasie van „erkende” weledelgestrengen, hooggeleerden, zeergeleerden, van excellenties zelfs, begrepen wij dat de zachte, vriendelijke stem van den professor ons bij het eerstvolgende Polen-transport medelijdend en opbeurend zou toespreken. Wij begrepen, dat ons dan de eer tebeurt zou vallen het zijdeachtige handje te drukken, dat zovelen voor ons hadden gedrukt.

Inderdaad zat ik op 28 September 1944 in de beestenwagen naar Polen. Mijn vrouw 14 dagen later.¹⁾

Reeds op 18 September werd het onrustig in Theresiënstadt. Er doken geruchten op. Niemand wist iets betrouwbaars. Er was zwaar weer op komst, zeiden ingewijden.

Op een avond in het „Seminar” nam Eppstein het woord. Hij zei het te betreuren, dat er zoveel werd gesproken; voorlopig was er niets aan de hand. Wij wisten genoeg, wij wisten wat het te betekenen had als de Juden-Älteste geruchten ging tegenspreken. Op 20 September 's avonds om acht uur werd aangekondigd, dat de burgemeester om 9 uur een belangrijke toespraak zou houden, in de tweede „Hof” van de Hamburger.

„Ik heb een zeer slechte mededeling te doen”, zei

¹⁾ Op 3 Mei 1945 werd zij door Amerikaanse soldaten bevrijd uit een Concentratiekamp bij Mauthausen.

Eppstein, „de commandant heeft mij er zojuist van op de hoogte gesteld, dat er arbeids-transporten zullen vertrekken naar Riza bij Dresden.” Het was reeds donker, een schijnwerper verlichtte den spreker en de voorste rijen van het publiek.

„De Obersturmführer heeft mij medegedeeld”, ging Dr. Eppstein verder, „dat de arbeidsmogelijkheden in Theresiënstadt niet voldoende zijn, en dat het daarom in verband met te verrichten oorlogswerkzaamheden, noodzakelijk is alle mannen, die kunnen werken, naar het werkkamp Riza te brengen. Daar zullen ze productiever kunnen zijn dan hier. Een betere verzorging dan in Theresiënstadt is toegezegd. De vrouwen zullen spoedig haar mannen volgen. Als het kamp gereed zal zijn, zal een leven in gezinsverband mogelijk zijn. Alleen de Denen, de gedoopte Nederlanders en de Barnevelders zullen voor deze transporten niet in aanmerking komen.”

Langzaam ging ik terug naar onze kamer, waar een paar goedwillende vrienden mijn vrouw trachtten te troosten. Toen ik die naar buiten had gewerkt, was ik met mijn vrouw alleen. „Je gaat naar Polen net als alle anderen”, zei ze, „ik zie je nooit meer terug.”

Mannen kunnen veel makkelijker belogen worden dan vrouwen. Tot het laatst heb ik geloofd aan het sprookje van Riza, aan het wondermooie werkkamp, dat in werkelijkheid niet eens bestond. Voor de honderdste maal geloofde ik de leugenpraat van de Duitse sadisten.

Samen hebben we gepakt, mijn dekens, mijn kleren, wat voedsel. Na de eerste slag herstelden wij ons en hielden ons dapper. De sluis werd weer ingericht. De tweede „Hof” van de Hamburger kazerne werd ontruimd en met hekken afgesloten. Hierin kwamen de mensen, die op transport gingen. De trein kon vlak voor de kazerne-ingang rijden en van hieruit werden de wagons volgepakt.

Intussen liepen mijn vrouw en ik naar alle instanties die we kenden, naar al onze relaties. Maar wij wisten dat het verloren spel was.

Dr. Eppstein, Dr. Murrelstein, Ir. Zucker, Dr. Löwinger en hoe ze allemaal mochten heten, haalden spijtig

hun schouders op: „Wir können nichts für Sie machen. Leiter der Höllander ist Prof. Cohen !”

Van Prof. Cohen had ik niets te verwachten. Ook hij keek spijtig, hij zei mij in het Nederlands hetzelfde: „Ik kan niets voor U doen, meneer. Maar U weet, het is alleen voor werk. U bent jong en gezond.”

Inderdaad was het zeer moeilijk om uit deze transporten te blijven. Van eind September tot eind October verlieten 25.000 mensen Theresiënstadt. Slechts 10.000 bleven over. Ook belangrijke en machtige mannen konden het niet meer bolwerken. Eppstein werd gevangen gezet, later doodgeschoten. Leiders van dienstvakken, leden van de Ältesten-Rat, officieren met vele erekruisen, gemengd gehuwden, halfjoden, alles moest verdwijnen. Eind October zou ik niet hebben kunnen halen in Theresiënstadt. Het was een algemene en radicale opruiming.

Mijn vrouw en ik aten onze laatste lekkernijen, een blikje sardines, een blikje gezoete melk. Plechtig hebben wij zitten eten, alsof het ons galgemaal was.

De bouw van de sluis vorderde, weldra zou de dag en het uur komen, dat ik achter de houten tralies zou moeten verdwijnen.

Roerend nam ik afscheid van mijn vrouw, dikke tranen rolden ons over de wangen. Wij spraken nog een code af. Mijn vrouw zou zich nooit vrijwillig melden voor een transport naar het idyllisch werkkamp, tenzij ik bepaalde woorden en zinswendingen schreef. Wij spraken een adres af in Holland, waar wij elkaar later zouden ontmoeten. Toen verdween ik, zwaar bepakt en beladen, zoals duizenden voor mij waren gegaan.

Ik stapte de sluis binnen. Mijn naam werd genoteerd als aanwezig, ik zocht mijn plaats op, er waren slaappleaatsen genummerd van 1 tot 7000, en zette mijn bagage daar neer.

Toen ging ik bij het hek kijken waar ik met mijn vrouw had afgesproken. Zij stond ervoor, ik erachter. Tientallen mensen hadden op die plaats een afspraak gemaakt, het was een geschreeuw als in een apenkooi. Lekkere kostjes werden als afscheid daar nog over het hek aangegeven. Mijn vrouw kwam aandragen met een pannetje zoete

macaroni. Een vloed van tranen liep in mijn lievelingsgerecht, toen ik het in een hoekje van de sluis zat op te eten.

Met het transport scheen het niet erg te vlotten. De treinen en locomotieven kwamen niet op tijd. De sluizen werden voorlopig vrijgegeven en onze vrouwen kwamen ons opzoeken. Wij wandelden samen door Theresiënstadt om nog iets te proberen bij invloedrijke kennissen. Het hielp niets. Na drie dagen bleken de treinen in aantocht te zijn. Met hel en vagevuur werden degenen bedreigd, die niet op tijd op hun plaats in de sluis terug zouden wezen.

Op 28 September liepen wij in lange rijen, met ons sluisnummer om onze hals gebonden, als een kudde dieren de wagons binnen. Rahm stond met gekruiste armen bij de uitgang van de kazerne. Heindel liep met een koeiendrijversstok bij de loopplank. Het moest vlug gaan, er moesten nog zovelen worden ingeladen.

3. CONCENTRATIEKAMPEN

In de met 70 man en bagage volgeladen wagon was het warm en zweterig. Op elkander geperst zaten of hingen wij op onze koffers. Door een paar luiken bovenin konden enkelen naar buiten kijken; zodoende wisten wij, waar wij ongeveer waren.

Eerst reden wij naar het Noorden. Dat wij werkelijk naar Riza gingen, was nog niet geheel onmogelijk. Toen zwenkten wij af naar het Oosten, het werd duidelijk: in de richting van Breslau.

Wij begrepen wat ons boven 't hoofd hing, achter Breslau lag het mysterieuze Auschwitz. Het concentratiekamp dat millioenen had opgeslokt uit Duitsland, uit Polen, uit Rusland, uit West-Europa en uit de Balkanlanden. Wij begrepen, dat wij voor de zoveelste maal belogen waren en dat wij op alles voorbereid moesten zijn. Men zag ieder zoveel mogelijk eten. De conserven en andere levensmiddelen, die men voor het werkkamp Riza had meegenomen, zouden ons natuurlijk worden afgenomen.

Plotseling hoorde ik in het schemerdonker van de avond angstwekkend gegil. Achter een stapel koffers lag een man in doodsangst te trappelen. Zijn ogen rolden wild in de kassen. Woest zwaaide hij met handen en voeten. De gedachte, dat wij nu binnenkort in het gevreesde Auschwitz zouden aankomen, had hij niet kunnen verwerken. Hij was niet meer goed bij zinnen. Zijn ledematen hebben wij toen vastgebonden; met wat water werd het schuim van zijn mond geveegd. Verder lieten wij hem liggen; ieder had zijn eigen zorgen.

In de buurt van Breslau toen de trein even stilstond, werd de deur van onze wagon plotseling opengerukt. Een S.S.-man kwam binnen en deelde briefkaarten uit. Ons werd bevolen aan onze naaste familie in Theresëinstadt te schrijven; de tekst werd er meteen bij opgegeven: „Es gefällt uns hier so gut. Wir haben eine gute Versorgung. Ich hoffe dich bald hier zu sehen.”

Gelukkig duwde hij mij geen kaart in de hand, ik hoefde niet te schrijven. Bovendien kende mijn vrouw

onze code. Toen de geschreven kaarten waren opgehaald en de deur weer was gesloten, trachtten wij wat te slapen, de nacht ging vallen.

Enkelen van ons bleven uitkijken. We wilden toch wel iets weten van de route, al was het nu zeker geworden dat wij naar Auschwitz gingen. Wij passeerden een vliegveld en enkele grote steden, toen kondigde onze uitkijkpost aan, dat wij een groot kamp naderden, dat helverlicht naast de spoorlijn lag.

Langzaam gleden de wagons het concentratiekamp Auschwitz binnen. Wij hielden stil voor het perron dat in het kamp was aangelegd. Het was nu een gedrang geworden voor de luiken, ieder wilde een glimp opvangen van de barakken, het prikkeldraad en de honderden lampen, die te zien waren. Het was een mooie stille nacht; elk ogenblik konden wij nu verwachten, dat de wagondeuren zouden worden opengerukt; we deden onze jassen aan en propten nog wat levensmiddelen in onze zakken.

Na een kwartier wachten ging de deur van de wagon open. Twee kaalgeknipte mannen in blauw gestreepte boevenpakken stonden voor ons op het perron en sloegen ons met rieten stokken toen wij niet opschoten bij het uitstappen. „Alle Bagage im Wagon lassen.” Wie iets trachtte mee te nemen, kreeg een ongenadige slag op zijn hoofd of op zijn rug.

Op het perron stonden reeds honderden mannen en jongens opgesteld in rijen van vijf, als soldaten recht achter elkaar. Ook wij moesten hier achter aansluiten. Zo stonden wij een half uur. Toen, voetje voor voetje, schuifelden de colonnes verder om aan het eind van het perron een S.S.-officier te passeren, die de rijen splitste. Sommigen gingen naar links, anderen naar rechts. Het was de S.S. dokter Megerler die daar stond. In het half donker van het station kon ik hem niet onderscheiden.

Later heb ik hem nog menigmaal gezien. Een van de meest sinistere figuren van het kamp, een jongeman van ± 28 jaar; jonger en knapper dan Gemmecken, hetzelfde type. Als men later een film van concentratiekampen zou maken, zou tenminste een Ramon Novarro de rol van Dr. Megerler moeten spelen. Een beeldschoon, verbeterd sadistisch mannengezicht, lange blonde haren;

een elegante, glimmende, blauwe regencape, half opgeslagen boven een prachtig uniform; een grote platte officierspet met zilveren uitmonstering boven een jongensachtig voorhoofd.

Misdaad, sadisme, cynisme vierden hoogtij in het brein van dit heerschap, achter het beeldschoon masker dat imponeerde. Megerler was de man van de gaskamers, mede verantwoordelijk voor de selecties, voor miljoenen moorden, voor de experimenten op jonge vrouwen en voor vele andere wandaden, waarover ik nu zal schrijven. Ongeteld velen zijn langs hem getrokken, zoals wij dat deden die nacht. Achteloos keek hij de mensen aan, het was routinewerk voor hem. Achteloos en terloops stelde hij enkele vragen: „Alter, Beruf, Gesundheitszustand.”

Rechts lagen de crematoria, links was de weg naar het kamp. Wie rechts gestuurd was, ging naar de gaskamer en dan onmiddellijk door het „Kamin”, de hoge crematoriumschoorsteen, waaruit wij de vlammen een halfuur na onze aankomst reeds ten hemel zagen stijgen.

Wie er oud of afgemat uitzag, wie te oud leek om te werken, alle kinderen beneden de 14 jaar met hun moeders, zieken en achterlijken moesten de weg des doods betreden. Aangezien een overvloed aan mensenmateriaal dag en nacht het kamp binnenstroomde, hield men flinke opruiming in onze gelederen. Een verkeerd gekozen antwoord, een niet flatterende bril, een kromme rug, een blaar onder de voet, die het vlotte lopen belemmerde, konden de reden zijn, dat men het gas werd ingezonden. Soms was er geen reden en zond men een groepje rechts om de afwikkeling van het transport wat te bevorderen.

Een preciese indruk omtrent het aantal, dat reeds bij aankomst vermoord werd, heb ik niet. Ik meen echter dat de stromen ter ene en ter andere zijde ongeveer gelijk waren. Vele goede vrienden heb ik na de selectie niet teruggezien. Bekende doktoren, hoge Duitse officieren met reeksen onderscheidingen, en vele anderen die het in het maatschappelijk leven van voor de oorlog ver hadden gebracht, werden gegast en verbrand als straathonden uit een dierenasyl.

Bij de gaskamers aangekomen, moesten zij wachten in lange rijen, want als er een transport was aangekomen,

kon alles niet terstond worden verwerkt. Groep na groep werd dan binnengelaten. Zij moesten zich naakt uitkleden, goud en voorwerpen van waarde moesten worden afgegeven. Het haar werd afgesneden en verzameld; het was nuttig voor de Duitse industrie.

Dan volgde het baden, waarvan niemand terugkeren zou. Want als de badzaal gevuld was met mensen en de ramen en deuren waren gesloten, kwam een dodend gifgas uit de douches. De slachtoffers vielen bedwelmd neer; sommigen stierven dadelijk, anderen kwamen weer bij en gingen dan levend in de vlammen. Want na enige tijd openden zich de vloeren en de lichamen vielen in gereed staande lorries, die in met hout gestookte ovens werden leeggestort. „Het Kamin brandt weer” zei men dan in de naburige kampen. Een rode vlammengloed, die vooral 's avonds en 's nachts ons met een beklemmende walging vervulde, steeg uit de vele meters hoge schoorsteen omhoog.

Gouden tanden en gebitten werden zorgvuldig uit de as verzameld, zij vormden een rijke inkomstenbron voor de S.S. Later heb ik uit documenten gelezen, dat de vele tonnen as werden gebruikt om het plaveisel in een naburige stad te verbeteren. Dat was economisch en de rommel was meteen opgeruimd.

Zonder commentaar of het stellen van vragen stuurde Megerler mij naar links. Na 500 meter lopen moest ik halt houden. Wij moesten weer verzamelen in een lange colonne in rijen van vijf. Daar stonden wij tot de laatsten het perron waren afgekomen. Toen moesten wij in looppas langs lange afrasteringen van electrisch geladen prikkeldraad rennen. Een hoge poort ging voor ons open. Vervolgens werden wij opgesloten in een grote houten schuur.

De leiding der concentratiekampen lag in handen van de S.S. Buiten het prikkeldraad waren torens waarop S.S.-mannen of oudere Wehrmachtssoldaten met machinegeweren stonden om het wegvluchten onmogelijk te maken. Binnen het kamp werden enkele sleutelposities door S.S.-mannen ingenomen. Zij werden bijgestaan door Capo's, Obercapo's, Lagerältesten en Blockältesten, die de dagelijkse gang van zaken in handen hadden. Het waren meest door Duitse rechtbanken veroordeelden,

misdadigers, die voor ernstige vergrijpen 10, 15, 20 jaar of levenslang hadden gekregen; zij droegen een groene driehoek op hun linkerborst genaaid.

Ik heb een Obercapo gekend die zijn vrouw, zijn moeder en drie kinderen had vermoord, een ander die tonnen gouds uit de kelder van een bank had weten te stelen. Er waren Capo's, wien het moorden een tweede natuur was en die bloed wilden zien of wilden ruiken. Een Blockälteste heeft mij na een zware ranselpartij eens in volle ernst toegevoegd, dat hij er trots op was, dat hij zijn hele familie had uitgeroeid, dat het moorden hem een lust was, dat het hem speet dat hij in een maand al geen mens meer had gewurgd en dat ik maar een beetje uit zijn buurt moest blijven. De gemeenste bandieten, het laagste wat een menselijke samenleving kan opleveren, werd geschikt geacht om ons het leven tot een hel te maken. Overal waren ze, liepen ze met grote zweepen of stokken en hoge rijlaarzen en trachtten zij ons te raken waar zij konden.

In de schuur waar wij waren opgesloten, dicht op elkaar gepakt, maakten wij voor het eerst kennis met onze nieuwe meesters, de Capo's. Met ploertendoders liepen zij rond en sloegen links en rechts om het nieuwe transport ertoe te bewegen gouden ringen en horloges aan hen af te geven. „Straks ben je ze toch kwijt”, zeiden ze erbij, hetgeen inderdaad zo was. Als acrobaten op de kermis hadden zij een zeiltje neergelegd. Hierin regende het horloges, ringen en cigarettensokers.

In ploegen van honderd werden wij door S.S.-bruten afgehaald en naar buiten geslagen, sommigen gooiden ons stenen naar het hoofd om ons sneller te doen lopen. Wij kwamen in een helverlichte, geheel betegelde zaal, waar wij ons geheel moesten ontkleden. Niets mochten wij behouden, alles moesten wij wegslijten op een grote hoop, jassen, broeken, hemden, onderbroeken, bretels, kousen, alles door elkaar. Alleen schoenen konden wij in de hand houden. Naakt als wij geschapen waren stonden wij daar.

Zo moesten wij langs een Capo lopen, die ons precies controleerde. Ieder die iets in zijn schoenen verstopt had, sommigen hadden er een foto van hun vrouw of hun

kinderen in verborgen, kreeg ongenadig striemende slagen met een leren riem op zijn naakte ribbenkast. Huilend van pijn en woede liepen zij verder.

Na deze contrôle werden we in een zeer kleine ruimte op elkaar geperst. Het was beangstigend vies en beklemmend deze naakte bezwete vleesmassa. Wij konden ons niet meer roeren, wij stonden klem. In de verte zagen wij vrouwen onze kleren sorteren: broeken bij broeken, jassen bij jassen, enz.; dat was voor de Duitse bevolking. Niets hadden wij meer; geen papieren, die onze identiteit konden bewijzen, geen foto van onze familie, geen stuk kleren of een deken van ons zelf.

Het was reeds ochtend geworden, toen wij, naakt als wij waren, werden binnen gelaten in een lange zaal waar ons werd bevolen ons op te stellen in rijen van drie. Hier werden hoofd- en schaamharen geschoren door gedetineerde kappers. De bewerking duurde vele uren. Er waren slechts drie scheerders en vier gilette apparaten met botte mesjes voor honderden mannen. Met half kapotte tondeuses moest ons hoofdhaar worden afgeknipt. Sommige ongeduldigen traden uit de rij om vlugger aan de beurt te zijn. Dan werden zij door een Capo met een ploertendoder erbarmelijk geslagen; verschrikt, nog niet gewend aan het nieuwe regime, sprongen ze op hun plaats terug.

Daarna volgde een douchezaal. Veertig, vijftig mannen tegelijk moesten zich daar wassen. Geen zeep, geen borstel, geen handdoek. Als natte verzopen katten kwamen wij in een kleedhok, waar ons enkele katoenen lompen werden toegegooid. Armzalig gekleed moesten wij toen door een tochtige gang naar buiten lopen en bijna naakt en nog niet geheel droog stonden wij daar te rillen. Nu hadden wij gelegenheid elkaar even te bekijken: een stelletje landlopers met vermoeide, hongerige gezichten, sommigen in streppakjes anderen in burgervodden.

Mijn zwager Gerard (Dr. G. K. Levy, internist uit Amsterdam), die met mij uit Theresiënstadt was gekomen, stond naast mij. Zijn broek was te kort, zijn jasje te nauw, zijn hemd was hem vele maten te wijd. Ik zelf leek op een vogelverschrikker met mijn kaalgeschoren

kop, rafels aan mouwen en broekspijpen en een decimeter lange scheur in mijn pantalon, waar mijn zitvlak door te zien was.

Wij zouden hebben kunnen lachen om de situatie, als wij niet hadden begrepen, dat wij ons moesten voorbereiden op nog ernstiger gebeurtenissen. Gerard en ik spraken af, dat we geen moeite zouden sparen om te trachten samen te blijven, om elkander te kunnen helpen. Uit mijn verder verhaal zal blijken dat ik mijn leven te danken heb aan mijn zwager. Vele malen was hij in staat door zijn positie als kamparts om mij uit de gaskamer te houden, om te voorkomen dat ik van uitputting en ondervoeding er bij neerviel. Hem ben ik zeer veel dank verschuldigd.

Toen wij ongeveer een uur in de kou hadden staan bibberen, aan de luchtige kledij waren we nog niet gewoon, was de troep aangegroeid tot een haveloze bende van 750 à 800 man. Een „Blockälteste” (barakkenleider), vet en weldoorvoed, kwam uit een deur tevoorschijn en beval ons te verzamelen op gelederen van vijf. Wij marcheerden af naar onze barak, de afstand was naar schatting twee kilometer.

De kampen van Auschwitz vormden een groot complex. Men had het A, B, C, D, E, enz., -kamp; enige waren voor mannen, andere voor vrouwen; er waren verzamelkampen en doorgangskampen. Op alle vier de hoeken van het complex waren crematoria gebouwd.

Wij werden in het D-kamp gebracht „Sammellager für Männer”. Een ongeveer tien meter brede grintweg liep midden door het kamp. Links en rechts waren ongeveer vijftien gelijke barakken, voormalige paardenstallen van een circus of iets dergelijks. Ieder der barakken droeg een romantisch Duits opschrift. „Ehrlichkeit dauert am längsten”, „Seit sauber, ehrlich, treu und gut”, „Kameradschaft und Treue über alles”, zijn slagzinnen die ik mij nog herinner. Ieder Blockälteste was vrij in zijn keus.

Onze 800 man werden in een der barakken gepropt, die nu zo vol was als de Parijse métro op een spitsuur; schouder aan schouder, lijf aan lijf stonden wij op de betonnen vloer. Dit zou onze slaappleats zijn. 's Avonds om negen uur, als de Blockälteste commandeerde „hin-

leggen", moest ieder proberen zo snel mogelijk naar de laagte te komen om een slag met een houten stok op zijn kale schedel te vermijden.

„Hinleggen" was natuurlijk niet mogelijk. In lange rijen schoof men in en op elkaar, het „hinleggen" was een zeer pijnlijke actie. Van slapen kwam uiterst weinig. Meestal was het niet mogelijk een in de knel geraakt been te verplaatsen; wilde men n.l. het been verleggen, dan moesten minstens tien anderen een manoeuvre met armen of benen maken.

Temidden van deze op de betonnen vloer gestapelde lichamen, maakte de Blockälteste zo nu en dan een kleine wandeling. Harde stokslagen werden uitgedeeld als er zich iets voordeed wat hem niet beviel; en veel scheen hem niet te bevallen.

De eerste nacht om ongeveer twaalf uur klom hij op een verhoging en hield een kleine toespraak. Alle goud en juwelen die nog waren verborgen in schoenzolen, in kiezen of andere lichaamsdelen moesten onmiddellijk worden afgegeven. Het was nutteloos iets achterover te drukken. Ieder die later nog iets in zijn bezit had, zou onmiddellijk door den Heer Blockälteste persoonlijk aan de eerste de beste boom worden opgeknoopt. Enkelen waren zo dom een ring, die zij goed hadden opgeborgen, af te geven. Tot bloedens toe werden ze geslagen en geranseld in de overvolle paardenstal, waarin slechts een klein pitje wat schemerachtig licht over het woeste tafereel uitstraalde.

Een jonge man die was gaan staan, omdat zijn benen bij het liggen bekneld waren geraakt, werd bestraft met het maken van kikkersprongetjes, begeleid door holklinkende stokslagen op zijn ruggegraat. Dit duurde tot hij bewusteloos en schuimbekkend neerviel.

Langer dan tot vier uur mochten wij in onze comfortabele slaappleats niet blijven. Met stokken en onder luid geschreeuw werden wij naar buiten gedreven in onze schamele kleding. Rillend van kou en narigheid stonden wij dan in het donker achter of voor de barak, meest tot onze enkels in de modder. Meestal brandde het „Kamin" met een rode gloed. Bijna iedere nacht kwamen er transporten aan in Auschwitz.

Van 's morgens vier tot 's avonds acht mochten wij de barak niet betreden. Al die uren stonden wij buiten, als stompzinnige koeien, met als enig uitzicht hoge hekken van electrisch geladen prikkeldraad en andere paardenstallen, waar de bewoners evenmin naar binnen mochten. Aan ons verleden of onze toekomst dachten wij niet, wij durfden en konden niet meer denken. Voortdurend waren wij blootgesteld aan regen en hagel, aan de nukken van de in aantocht zijnde Poolse winter. Dikwijls drukten wij onszelf in grote groepen tegen elkander, om geen warmte verloren te doen gaan.

's Morgens verdeelde men wat brood en akelige koffie. 's Middags waren er kleffe kapotgekookte aardappelen of waterige soep. Alles speelde zich af in de open lucht. Niemand had een eigen bord of etensbak en aangezien de voorraad, waarover de Blockälteste beschikte, gering was, kregen acht personen tegelijk een klieder aardappelen in een ijzeren schotel. Met hongerige ogen en vuile handen grepen acht vertwijfelde mannen in een bak, elkaar de aardappels uit de hand grissend, vechtend om het laatste restje. Van lepels, vorken, messen of andere werktuigen der civilisatie was natuurlijk geen sprake. Als er soep was, werd er zo maar uit de bak geslurpt.

's Morgens om vijf uur was er appèl en allen moesten blijven staan tot het hele kamp geteld was. Uren kon dat soms duren in regen, kou en hagel, terwijl een felle wind door ons katoenen jasje en broekje waaide.

Dikwijls hadden we straf en moesten we door de modder rollen, een kwartier of langer. Soms zaten we een uur lang roerloos knielend, soms deden we „sport”: opstaan, liegen, opstaan, liegen.

's Avonds herhaalde zich het appèl met dezelfde ge-neugten. Een S.S.-man liep meestal langs om de ge-lederen na te tellen.

Velen werden ziek, gingen hoesten, vermagerden snel, anderen kregen hoge koorts. Niemand ging naar het ziekenhuis: dat was te gevaarlijk. Dat betekende een zekere dood op de dag der selecties. Op deze dagen werden door S.S.-lieden en door de Lagerälteste de Muzelmannen uitgezocht en die gingen de gaskamer in.

Wie er te oud of te mager uitzag, wie ziek was of niet

beviel bij de arbeid was Muzelman geworden. Soms stopte men alle mensen met brillen de gaskamer in, dan weer degenen die te klein waren, of men nam juist alle langen en dunnen.

Er heerste dan een nerveuze stemming en op het appél kwam een Scharführer of een Oberscharführer, die met een wandelstok met kromme haak de Muzelmannen uit de gelederen haalde. De volgende dag werd met hun as wellicht reeds een straat geplaveid.

Kort na onze aankomst was een transport Poolse jongetjes binnen gebracht, allen klein en tenger. Op de dag der selecties schenen ze de kampleiding niet te bevallen. Daarom werden ze in een leegstaande barak opgesloten, om de volgende dag door het Kamin te gaan.

Een van mijn vrienden, die er eveneens mager en bleek uitzag doch weer vrij is gekomen, omdat hij bruikbaar was als arts, vertelde mij van de tonelen die zich daar hadden afgespeeld. De ruimte was vervuld met het gekerm en gejammer van de jongens die op hun dood zaten te wachten; het leek een kudde huilende wolven. Sommigen probeerden als honden een gat te graven onder de barakwand door; anderen liepen met hun kale koppen tegen de muur of tegen de gesloten luiken als dachten zij zo naar buiten te komen. Grote, dikke, volgevreten Capo's liepen met ploertendoders rond en smoorden bloedig iedere poging van verzet of van ontvluchten.

Ook werd geselecteerd plotseling en zonder dat iemand was voorbereid. Eenmaal liepen wij met tien man achter de mestwagen, waarbij ik later was ingedeeld. Voor mij liep een bekend dokter uit Amsterdam. Hij was ongeschoren en zag er wat oud en moe uit. Plotseling zag ik de kromme haak van een wandelstok langs de nek van mijn voorman glijden. Ruw werd hij van zijn plaats bij de wagen getrokken. Het was de selectie.

Auschwitz heette „Zentral Vernichtungslager”, het doel van het kamp was hiermede duidelijk aangegeven. Een ring van werkkampen ressorteerde onder dit centrale vernietigingskamp. Van daar kwamen de leiders der Arbeitslager naar Auschwitz om nieuwe arbeidskrachten uit te zoeken, als zij Muzelmannen retour hadden gezonden. Iedere dag kwamen karrevrachten Muzelmannen

naar de crematoria, uitgeteerde, uitgemergelde figuren, alleen gekleed in witte hemden; zelfs de vodden of de streeppakjes had men ze niet gelaten. Wezenloos zaten ze rond te kijken op de groene S.S. vrachtauto's.

Ze wisten waar ze heengingen, ze wisten wat er ging gebeuren. Het deerde hen niet, integendeel, eindelijk zouden ze verlost zijn.

Ik kan dit zo precies vertellen, omdat Gerard en ik na enkele dagen besloten hadden ons aan te melden voor werk. Wij zouden wat beweging hebben, wat minder kou lijden, iets meer te eten krijgen. Wij werden ingedeeld bij „Rollwagen 3”, belast met het ophalen van mest en vuilnis bij de barakken. Vele malen per dag duwden wij onze wagen naar de mestvaalt, die langs de weg naar het crematorium lag. Hier zagen we de vele wagens aankomen met lijkbleke mannen en vrouwen meest overdekt met gezwollen en zweren, reeds gekleed in hun doodshemden. Wij keken niet eens of soms gezichten te herkennen waren. Dat zou onmogelijk geweest zijn; deze kaalgeschoren mannenkoppen, deze teringachtige gezichten leken alle op elkander. Een gele doodsschim lag over alles. Een zwager, een zuster, een vriend, een neef van mij hadden erbij kunnen zijn; ik zou ze niet herkend hebben. Ik ben er blij om dat dit zo was.

Eenmaal stonden wij met onze wagen bij de mestvaalt, toen een rookwolk en een vuurgloed uit het crematorium te voorschijn kwam, niet uit het „Kamin”. Het Joodse personeel dat er dienst deed, had het gebouw in brand gestoken en probeerde daarna van de verwarring gebruik te maken om te vluchten. Dit personeel werd elke drie maanden vervangen. Het vorige ging dan zelf door de „pijp”, omdat het te veel wist.

Het was een paar dagen voor de personeelwisseling, toen het evenement plaats vond, dat wij zagen gebeuren. Het oude personeel wilde zijn laatste kans wagen. Tientallen S.S.-mannen zagen wij toesnellen met karabijnen en mitrailleurs; er werd zwaar geschoten. Men vertelde mij, dat één man heeft weten te ontkomen.

Onze „Rollwagen” had voor- en nadelen. Wij moesten hard werken, tonnen ledigen en zwaar duwen door mul zand; wij waren het mikpunt van iederen Capo

die door het kamp liep. Als de wagen niet hard genoeg ging, werden er harde klappen uitgedeeld en menige stok is op onze ribben stuk geslagen. Maar om elf uur, dat was het hoogtepunt van de dag, reden we de mestwagen achter de keuken. Daar stond een bak met aardappels voor ons klaar. Met onze vuile mesthanden klauwden wij in de kleffe tot brei gekookte aardappelmassa en slokten alles naar binnen als gulzige tijgers. Want als de Obercapo aankwam, moesten we doorrijden, aardappelen of geen aardappelen; van hem mocht de wagen geen ogenblik stilstaan.

Door onze wagen kwamen wij overal, bij alle blocks. Wij hoorden en zagen dingen, die anderen niet wisten. Wij zagen dagelijks transporten aankomen en lange reeksen mensen van het perron de gaskamer inwandelen. Soms waren er bekenden bij, maar ik heb ze nooit een teken gegeven, dat ik ze herkend had.

Van insiders hoorden wij de preciese gang van zaken in de crematoria. Wij hoorden van de beruchte Bulgarentransporten. Meer dan honderd man waren telkens geladen geweest in kleine wagons. Zonder eten, drinken of mogelijkheid om uitwerpselen of urine te lozen, hadden zij zeven dagen gereisd. Iemand, die bij het uitladen tegenwoordig was geweest, vertelde mij, dat het merendeel krankzinnig was geworden van angst, stank en misère. In alle wagons lagen lijken. Een niet te beschrijven geur had het bijna onmogelijk gemaakt de mengeling van lijken, krankzinnige mannen en vrouwen, mest, urine en bedorven levensmiddelen uit te laden.

Er is mij verteld, dat de Jodentransporten uit Nederland aanvankelijk niet naar Auschwitz waren gekomen. Bijna als zeker kan men aannemen, dat zeventig duizend Nederlandse Joden naar het „Vernichtungslager” Zorbubo bij Lodz zijn gestuurd. In dit kamp vonden geen selecties plaats. Slechts een driehonderd mannen en vrouwen werkten daar als personeel. Alle overigen zouden zonder uitzondering zijn verbrand. Later na de bevrijding, heeft Ulla Stern uit Utrecht mij meer van dit kamp medege-deeld. Zij is een van de zeer enkelen die Zorbubo hebben overleefd. De weerzinwekkende finesses, die het zeer dappere meisje mij verhaalde, wil ik den lezer besparen.

In Zorbubo hebben ongeteld velen het leven gelaten. Berucht was ook het kamp Maidanek bij Lublin waar millioenen de dood zijn ingegaan. Van dit alles, en van nog heel veel meer, hoorde ik tijdens mijn werk bij de mestkar.

Goebbels en Hitler hadden het vele malen gezegd: „Den Joden zal het lachen vergaan, ook als Duitsland de oorlog verliest.” Zij hebben hun best gedaan, moet ik zeggen. Het aantal Joden dat vergast, vermoord, doodgetreiterd of uitgehongerd is, loopt in de vele millioenen, De schattingen lopen uiteen tussen de 5½ en 7½ millioen.

Gerard en ik hadden waarschijnlijk nog lang in Auschwitz kunnen blijven, omdat we nuttig waren voor de gemeenschap met onze mestkar. De eeuwige gloed van de „pijp” en de onverhoedse selecties vonden we echter te gevaarlijk. Na een dag of twaalf gerolwagend te hebben, besloten wij bij een eerstvolgend appél in een rij te gaan staan, waaruit een keuze zou worden gemaakt voor een werktransport. „Misschien komen wij wel dicht achter het front te zitten en worden wij door de optrekkende Russen bevrijd”, zeiden wij tegen elkaar.

Op Vrijdag 13 October koos de Hauptscharführer Moll ons uit voor het door hem geleide concentratiekamp Gleiwitz I. Ik weet niet of het door de ongelukkige datum kwam of door iets anders, maar we waren zeer slecht terecht gekomen.

Moll was de grootste wreedaard dien men zich denken kan. Twaalf jaar „practijk” had hij in vele concentratiekampen. Van S.S. man was hij opgeklommen tot Hauptscharführer, hij was lid van de z.g. „Vernichtungskommission,” de commissie die het systeem van vergassen, verbranden en moorden had uitgevonden en in practijk bracht. Moll was een oersterke bierbuik-Duitser, die in staat was de uitgeteerde vermagerde concentratiekampmannetjes bij hun enkels te pakken en ze zodanig met hun kop in de modder te poten, dat ze moesten stikken. Vele wreedheden werden van hem verteld, bedreven in Sachsenhausen, Buchenwalde, enz. In zijn soort was hij een prima kracht. Rode kleurtjes sierden zijn door bier gezwollen neus en wangen. Zijn mond was steeds vertrokken in een spottend sadistische grijns. Zijn

ogen stonden wreed en inhalig. Een dikke stiernek kwam boven zijn uniformkraag uit. Ondanks zijn met Urquell volgeladen buik liep hij rechtop en zelfbewust. Zijn hond Hexe was altijd bij hem en een striemende hondenzweep had hij steeds binnen zijn bereik.

Na opnieuw geschoren, gewassen en in nieuwe katoenen blauwgestrepte boevenpakjes gekleed te zijn, werd ons een serienummer op onze linker onderarm getatoueed. Daarna werden wij ingeladen in goederenwagons. Wij gingen een nieuw avontuur tegemoet.

Het was donker toen wij aankwamen en gelost werden.

Enkele strenge commando's weerklonken. Wij stelden ons op in rijen van vijf en marcheerden naar het kamp, waar wij onmiddellijk werden gedouched met koud water. Natuurlijk niets om ons af te drogen. Nat gingen wij in onze kleren. In de koude nachtlucht moesten wij wachten tot allen gereed waren. Daarna werden wij in het Block gelaten.

In de Blocks heerste een ongekende zindelijkheid en orde. Ieder vergrijp ertegen, zelfs het geringste, werd bitter zwaar gestraft. Iedere morgen werden wij om vier uur gewekt met: „Aufstehen! Betten bau!“ Kaarsrecht en glad moesten de bedden worden opgemaakt. Sommigen hadden zelfs van hout een liniaal gemaakt, waarmee zij ieder rimpeltje konden wegstrijken. Was een bed verkeerd „gebaut“, dan kreeg men 's avonds als minimum straf vijf en twintig stokslagen op zijn naakte rug of achterste. Kwam het in een Block te vaak voor, dat bedden niet volgens de regels waren opgemaakt, dan moesten alle inwoners 's avonds na het werk tussen zeven en acht een uur „sport“ doen: hardlopen in colonnes, door modder of sneeuw rollen, kniebuigingen en kikker-sprongetjes maken. Alles werd begeleid door stokslagen op onze ruggen. Soms was Hexe aanwezig, opgehitst door den Hauptscharführer. De hond beet ons waar hij ons maar pakken kon; Moll stond schuddend van het lachen toe te kijken.

Uitgeput, hijgend kwamen wij van de „sport“ terug; dikwijls bloedig geslagen, bemodderd en vuil. Nog dagen lang voelde men de nawerking; hart of longen hadden geleden.

Er waren ook andere vergrijpen waarvoor men „sport” moest doen: men mocht niet vuil zijn, maar zeep of handdoeken waren bijna niet in het kamp, men mocht niet ongeschoren zijn, maar messen en scheerapparaten waren afgenomen en urenlang moest men soms in de rij staan bij den kapper. Dikwijls in sneeuw en hagel.

Voor ernstiger vergrijpen waren zwaardere straffen. Wie een brood stal kreeg meteen de kogel of werd ten aanschouwe van het gehele kamp doodgeslagen door den „Big man” himself, door den Hauptscharführer.

Het was streng verboden messen in zijn bezit te hebben of op de fabriek, waar de meesten van ons werkten, messen te maken. Ik herinner mij, het was in November, dat op het appèl het serienummer van een man werd afgeroepen, die de steel van een lepel had omgeslepen tot een mes; makkelijk bij het snijden van brood.

Het was 's avonds, reeds pikkedonker. Enkele schijnwerpers verlichtten de appèlplaats. Er lag een dun laagje sneeuw, het hagelde, wij stonden haast te bevriezen. De Hauptscharführer gelastte allen zich in carré op te stellen. Er moest berecht worden. Als straf werd uitgesproken het maken van kikkersprongetjes voor de troep. Het kamporkestje zou spelen op de achtergrond, want ook Moll hield van muziek.

De straoefening was iets weerzinwekkends op die ijskoude Novemberavond. Steeds dikker hagelkorrels zag men in het licht van de schijnwerperstralen op de grond vallen en weer opspatten. Het slachtoffer begon met enkele sprongen te maken, maar viel al spoedig neer, hij was uitgemergeld, ondervoed en in het lamplicht zag ik, dat hij vol met zweren zat.

Gehuld in zijn met bont gevoerde legerjas, rende Moll op den ongelukkige toe, en ranselde hem onbarmhartig met zijn hondenzweep. Daarop regende het trappen tegen alle lichaamsdelen, die maar geraakt konden worden. Het slachtoffer stond kreunend op en kikkerde verder met zijn armen op de voorgeschreven wijze voor zich uitgestrekt. Toen Moll dat zag, ging hij enkele passen voor zijn object staan en riep, zijn mond in een spottende lach vertrokken: „Komm denn, komm denn Kahlkopf,

hier bin ich!" Moll stond daar, met zijn rechterhand naar voren, als wilde hij een koekje geven aan een hond.

In doodsangst, badend in het zweet maakte de bestrafte een twintigtal sprongetjes. Toen viel hij flauw in de modder. Moll rende toe, woedend begon hij den armen man te slaan en te trappen, het hielp niet. Er moest een emmer ijskoud water bij te pas komen met als gevolg nog een tiental sprongen. Toen viel het bemodderde, met zweet en bloed bespatte lichaam neer bij een paal midden voor de troep.

Twee kameraden moesten naar voren komen om den bijna dode op te tillen. Met stokslagen werd hij bij gebracht. Honend riep Moll hem toe: „Willst du noch mal Messer machen?“

Een antwoord kwam er aanvankelijk niet. Met zweepslagen werd het er toen uitgeperst. Hijgend, zwetend en in doodsangst riep de stakker: „Ich werde kein Messer mehr machen.“ Daarop zakte hij ineen.

Moll wendde zich toen tot de bijna bevroren massa: „Habt ihr es gehört? Werd ihr noch mal Messer machen?“

Na een hysterisch klinkend „Nein“ uit duizend monden konden wij afmarcheren naar de blocks, koud en verkleumd. Het appèl had lang geduurd.

Ik wil hier geen opsomming geven van gruwelen en onmenselijkheden. Ik wil slechts een eenvoudig relaas doen van mijn verdere lotgevallen. Dat het niet altijd opwekkende verhalen zijn, kan ik niet helpen.

De morgen nadat wij waren aangekomen, werd tijdens het appèl gezegd, dat de nieuwelingen naar voren moesten komen. Moll zou allen persoonlijk indelen voor werk. Met ieder sprak hij enkele ogenblikken. Het kamp was gebouwd in de buurt van een reparatie-inrichting van de Duitse Reichsbahn. Goederenwagons werden daar hersteld. Daar zouden de meesten van ons komen te werken.

Tijdens het korte gesprek, dat Moll met mij voerde, heb ik een fout gemaakt. Toen hij mij vroeg naar mijn verleden, zei ik hem, dat ik artillerie-officier was in het Nederlandse leger en eigenlijk krijgsgevangene.

„Der läuft mir nur davon“, zeide hij tot den hem begeleidenden S S -man, „Kommt nicht in die Fabrik, sondern in das Lagercommando. Musz besonders auf geachtet werden.“

Ik werd tewerk gesteld in een soort strafcommando; Moll bleef zich speciaal voor me interesseren. Als hij mij slechts in de verte zag, kwam hij op me af, hij maakte dan een paar opmerkingen over mijn werk en sloeg mij ongenadig met een hondenzweep, of gaf mij vuistslagen in het gezicht.

„Bei mir wirst du arbeiten lernen, du langer schmutzige Holländer,“ zei hij dan. Ook den Capo's van het kamp had hij opdracht gegeven mij bijzonder liefderijk te behandelen.

„Schlagt ihn ruhig tot, den langen dreckigen Holländer,“ hoorde ik hem menigmaal zeggen. Vele voorwerkers hebben een poging gedaan om het bevel uit te voeren. Ze wilden graag een wit voetje halen bij hun commandant.

Het Lagercommando werkte niet in de fabriek maar altijd in of nabij het kamp. Wij losten in een moordend tempo wagons met kolen of hout, wij laadden as en sintels. Wij groeven een grote vijver die bestemd was om de bevolking van het kamp te verdrinken bij het naderen der Russen; wij sleepten de zwaarste betonpalen, we duwden hoog met grint geladen karren door modderige zandvlakten. Overal werden wij op de voet gevolgd door S.S. met karabijnen. Overal en op alle tijden kon ik slagen en schoppen oplopen en was ik mijn leven niet zeker.

Bij het afladen der kolenwagons ben ik menigmaal twee meter hoog naar beneden geslagen door een S S -post of een Capo, wien het arbeidstempo niet beviel. Ik viel dan tussen de rails van het naastliggende spoor.

Soms stonden er Duitse burgers toe te kijken. Ik hoorde ze dan zeggen tot den S.S.-post: „Ich versteh nicht, dass ihr sie nicht tot schlägt, die dreckigen Juden.“ Hierdoor aangemoedigd, smeedt de S.S.-man mij dan nog wel eens een stuk hout of steenkool op mijn hoofd.

Het schijnt thans tot de hogere politiek der geallieerde regeringen te behoren om te zeggen, dat het alleen Hitler

en de S.S. zijn geweest, die in Duitsland de misdaden hebben bedreven. Het Amerikaanse Leger organiseert excursies voor de Duitse bevolking naar de kampen om kennis te nemen van de gruwelen. Het is niet nodig, Generaals uit Amerika! De burgers op het kolenperron Gleiwitz hebben alles precies geweten, vele miljoenen Duitsers wisten het.

In hun propaganda-redevoeringen vertellen volksleiders, wat het volk aangenaam vindt. Daarmee moet de regering vaster in het zadel komen. Dat is in ieder land zo, in Amerika, in Rusland, in Engeland, in Duitsland.

Tot op het allerlaatst heeft Goebbels gemeend zijn positie te kunnen verbeteren door reclame te maken voor het „ausrotten”, het afslachten der Joden. Het organiseren van uitstapjes naar concentratiekampen vond hij niet nodig. Hij wist dat de grootste progrom aller tijden, die zich onder zijn leiding voltrok, aan de hartewens der Duitsers tegemoet kwam, hij wist dat het volk op de hoogte was.

Houdt U Goebbels voor zo dom, heren Generaals, dacht U dat hij zijn Pappenheimers niet gekend heeft?

Het spijt mij, dat ik niet in de gelegenheid ben naar Uw excursies te komen kijken, ik had misschien nog bekenden uit Gleiwitz ontmoet.

Gerard was beter terecht gekomen. Toen Moll had gehoord dat hij arts was, was hij in de H.K.B. (Häftlings-Krankenbau) gekomen. Hij moest hard werken. Onder moeilijke omstandigheden moest hij zijn vak uitoefenen. Maar hij was ten minste onder dak en kon zo nu en dan aan een extra hapje komen.

Bijna elke dag kwam ik daar bij hem aanstrompelen, elke dag een stukje magerder, telkens een beetje meer Muzelman.

Trouw verbond Gerard mijn wonden, de ene maal had ik een bloederig gat in mijn hoofd, een ander maal had een Capo mijn oog dicht geslagen, soms kwam ik met een opgezwollen wang of een kapotgebeukte rug. Mijn nek, mijn armen en mijn benen zaten vol zweren en karbonkels, mijn voeten waren kapot en gezwollen

van de veel te grote houten schoenen, die ik had gekregen in plaats van mijn laarzen, die ik had moeten inleveren.

Soms, na het verbinden, drukte Gerard me een stukje brood in de hand of er kwam een pannetje soep achter het verbandkastje tevoorschijn. Eenmaal had hij zelfs een wollen vestje voor me weten te bemachtigen opdat ik het niet zo koud zou hebben bij het buitenwerk. In het Block had de Blockälteste het spoedig in de gaten. Vijf-en-twintig stokslagen heeft het me gekost, niemand mocht meer dan de vastgestelde kleding dragen. Het vest was ik kwijt.

De voeding was iets beter dan in Auschwitz, 's avonds was er vaak een schijfje worst of Zondags soms een stukje kaas. De soep werd echter steeds dunner, water-soep met louter bieten. Ik kreeg alleen een opgezwollen gevoel, geen voeding. Iedere dag nam ik af in gewicht door het slechte voedsel, het veel te zware werk in sneeuw, kou en hagel en door de mishandelingen.

Soms sloop ik met een kampvriend 's morgens om vijf uur, het was dan nog aarde donker, naar de afvalbak achter de keuken. Daar zochten we aardappelschillen en bietenafval om onze magen mee te vullen. Er hadden ratten gelopen door het afval, het was gevaarlijk wij wisten het. Wij gaven echter geen cent meer om ons leven. Het hongergevoel wilden wij kwijt. Natuurlijk kregen wij buikloop van de schadelijke stoffen die we aten.

Evenals bijna alle anderen had ik het aan mijn blaas gekregen door kou en nattigheid. Zes, acht soms tien maal per nacht moest ik mijn bed uit. In de Blocks waren geen W.C.'s of urinoirs en ik moest telkens ongeveer 150 meter lopen met mijn dunne kleren door hagel, regen of sneeuw in de Poolse winternacht. Om ontvluchttingspogingen tegen te gaan, mochten slechts twee man tegelijk het Block verlaten. De hele nacht stond het vol voor de deur in de barak met angstig trappelende, broodmagere spookgestalten, die geen urine of diarrhee in de barak wilden deponeren, omdat ze daarvoor zwaar zouden moeten boeten en die soms vijftien of twintig minuten moesten wachten voor het hun beurt was om naar buiten te gaan. Van slapen kwam door dit alles natuurlijk weinig terecht.

Eindelijk kreeg ik door uitputting, honger en ellende een phlegmoon¹⁾, aan mijn linkerkuit. Mijn been zwol op, het lopen en werken werd mij steeds moeilijker. Het regende stokslagen op mijn rug en hoofd, omdat ik „faul” was en „nicht arbeiten wollte.” Op een haar na werd ik door een voorwerker doodgeslagen.

Toen ben ik voor de zoveelste maal naar Gerard gehinkt. Ik zeide hem, dat het me onmogelijk was om het nog langer vol te houden. Ik vroeg hem me als patiënt in het ziekenblock te willen opnemen.

Gerard schudde bedenkelijk zijn hoofd, het was gevaarlijk in de ziekenbarak; selecties konden iedere dag plaats vinden en ik zag er onbeschrijfelijk mager en ondervoed uit. Ik hield echter aan en na enkele dagen kreeg ik een plaats toegewezen in het H.K.B.

De toestanden in het H.K.B. waren troosteloos en hopeloos. In de kamer waar ik kwam te liggen en die de grootte had van een kleine huiskamer, stonden acht dubbele bedstellen voor meer dan dertig, soms wel veertig patiënten. Alle soorten gevallen lagen door elkander. Roodvonk, kinderverlamming, dysenterie, phlegmonen, t.b.c., mensen met 40 graden koorts, hongeroedemen, enz., alles in de kleine ruimte samengedrongen. Met twee, soms drie personen, lagen we in één bed. Een potkachel werd gloeiend gestookt. Hierop werd brood geroosterd, of een watersoepje opgewarmd.

Ik heb nooit begrepen hoe het kwam, dat ik niet een van de besmettelijke ziekten heb gekregen, die in het kamertje heersten.

In het H.K.B. waren zeer weinig verplegers; zij waren tevens dokter. Al het werk moest door de zieken zelf worden gedaan. Wij veegden de vloer, zeemden de ramen, ontkleedden de vele lijken en brachten ze weg door de sneeuw. Iedere week waren er twintig tot vijf en twintig sterfgevallen. Zonder selecties en zonder aanvulling van buiten zou het kamp binnen een jaar zijn uitgestorven, rekenden we uit.

Velen stierven van uitputting, aan longontsteking. Op de plaats van de gestorvenen kwamen weer terstond

¹⁾ Weefselontsteking, gezwel.

nieuwe zieken te liggen. Als 's avonds voor het uitdelen van het brood een patiënt gestorven was, hielden we dat angstvallig geheim. We zetten het lichaam onder een deken een beetje schuin rechtop alsof het nog leefde. Dat gaf een extra stukje brood, waar wij om vchten als wolven.

Aan de bedden hingen kaarten met onze ziektegeschiedenissen. Eenmaal in de week kwam de Oberscharführer Kleer met zijn hond om de kaarten en de zieken te bekijken. Hij bepaalde wie als genezen moest worden ontslagen of wie Muzelman was en in aanmerking kwam voor het volgend transport naar het crematorium in Auschwitz.

De Schnapsfles scheen tot Kleers boezemvrienden te behoren. Met de handen diep in zijn broekzakken, de uniformpet schuin op het achterhoofd, het gekreukeld tuniek meestal half geopend, kwam hij met tergend trage stappen het ziekenzaaltje binnengeklost. De loerende ogen in het van machtswellust verwrongen gelaat schenen alles te willen doorboren en te vernietigen. De levende geraamten in de bedden zaten op commando roerloos rechtop en sidderden van angst en beklemming. Als een halfdronken veekoper op de koeienmarkt slofte hij langs de bedstellen, hier een paar ribben bekloppend, daar een arm of bilspier betastend. Na een paar halfluid uitgestoten sarcasmen over „Saujuden”, die zo snel mogelijk van de aarde hadden te verdwijnen, begon hij dan zijn notities te maken.

Bij het eerste bezoek van den Oberscharführer, drie dagen na mijn opname in het H.K.B. was het mis met mij. Met grote letters schreef hij op mijn „Krankenkarte”: A.K. d.w.z. „Allgemeine Körperschwache” of anders gezegd: rijp voor de gaskamer. Ik zag Gerard, die op de achtergrond stond, blozen. Ik zelf begreep de betekenis van het moment maar al te goed. Het zou dus niet lang meer duren of ik zou als een schurftige fox-terrier worden vergast.

Toen de onderofficier en zijn hond waren verdwenen, kwam Gerard op mijn bed af. Hij zei dat ik me er maar niet over moest opwinden. Hij zou er wel wat aan doen. 's Nachts schreef hij met eigen levensgevaar de „Kranken-

geschiedte" over; de onvriendelijke aantekening van Kleer liet hij natuurlijk weg. De oude kaart werd verscheurd en verbrand.

De volgende dag kwam mijn zwager aandragen met vele liters waterige bietensoep, die ik moest opeten. Elke dag kreeg ik haast zo'n portie, een kleine emmer vol. Aan alle kanten zwol ik op van het water. Ik had het gevoel een Michelin-man te zijn. „Als ze nu met een speld in me prikken”, dacht ik, „loop ik leeg als een fietsband.”

De bietensoepkuur heeft geholpen; reeds na een week had ik een dikke rode kop van het water, een dikke buik en gezwollen benen en armen. Kleer, die maar weinig verstand van geneeskunde had, gaf me de volgende week geen aantekening. Hij was nu van mening dat ik nog best een poosje kon werken voor ik naar Auschwitz terug ging.

Mijn phlegmoon had men eerst geprobeerd door rust te genezen. Maar het been werd steeds dikker; men vreesde voor ernstige complicaties en besloot tot operatie over te gaan.

De operaties in het kamp waren Middeleeuwse martelingen. Narcoses mochten alleen bij amputaties gegeven worden. Phlegmonen werden meest zonder verdoving geopereerd en dan nog met de gebrekkigste hulpmiddelen, een soort scherp geslepen pennemesjes. Zeer veel mensen leden aan phlegmonen.

Een Joodse chirurg, eveneens gestrafte, deed met zijn weinige hulpmiddelen wat hij kon. Armen en benen werden van boven naar beneden opengekerfd, bloederige en etterige massa's werden uit de wonden genomen, zonder bedwelming, alles zo maar zonder meer, als in een slagerij.

De pijnen, die daar zijn geleden door de uitgeteerde concentratiekampmannen, zijn onbeschrijfelijk en ongelofelijk. En alleen omdat de Duitsers niet de genees- en verdovingsmiddelen wilden geven voor een enigszins behoorlijke medische behandeling. Met het angstgeschrei van de gemartelden in het folterkamertje is het grootste protest tegen het Duitse barbaarendom ten hemel gestegen.

Ook hier heeft Gerard mij geholpen. Op de dag voor

de operatie deelde hij me mede, dat ik narcose zou krijgen. De volgende dag omstreeks elf uur in de avond heeft de bewerking plaats gevonden. Met decimeters lange sneden werd mijn hele onderbeen opengemaakt. Een grote pan bloed en etter stond naast mij, toen ik weer bijkwam. Nog tweemaal ben ik daarna aan het been geopereerd nu zonder verdoving. Het deed helse pijn. Van de eerste grote operatie heb ik gelukkig niets gevoeld.

Wekenlang moest ik toen natuurlijk nog liggen. Eerst moesten de wonden opengehouden worden om alle etter de gelegenheid te geven uit de wonden te vloeien. Daarna had het genezen tijd nodig.

Het leven in het H.K.B. was ellendig en deprimerend. De vele sterfgevallen, de besmettelijke ziekten en de angst voor den Oberscharführer met zijn selecties waren beklemmend en slopend. Veel lief en leed hebben wij zieken daar samen gedragen.

Ongeveer 17 of 18 Januari 1945 stuurde de fabriek het personeel naar het kamp terug, midden op de dag. Er was kennelijk iets bizonders aan de hand. Wij raakten opgewonden.

Van de stand van de oorlog waren wij reeds lang niet meer op de hoogte. Wij vernamen slechts geruchten, die wij niet meer vertrouwden, omdat ze al zo vaak waren gelogenstraft.

Op 20 Januari deed het gerucht de ronde, dat wij te voet zouden evacueren naar midden Duitsland, de Russen zouden in aantocht zijn. „Wat zou er met ons, zieken, gebeuren?” vroegen wij ons af. De meesten van ons konden slecht, anderen helemaal niet lopen. Ik zelf lag nog met grote gapende wonden in mijn kuit.

's Nachts om 12 uur kwam het antwoord; Oberscharführer Kler kwam binnen en beval allen zieken voor de bedden te gaan staan; het midden van de kamer moest worden ontruimd. Toen moesten we stuk voor stuk voor Kler paraderen. Hij zou beslissen wie lopen kon. Wie niet kon lopen zou achterblijven. De achtergeblevenen zijn door een S.S.-patrouille om het leven gebracht.

Wij begrepen direct wat van de nachtelijke vertoning zou kunnen afhangen en een ieder liep, ondanks ver-

wondingen en verbanden, zo heldhaftig mogelijk. Toen het mijn beurt was, verzamelde ik alle krachten. Ik stapte in paradepas met mijn zwaar gewonde been voorbij Kleer, die dat mooi scheen te vinden. Ik slaagde voor het examen en mocht mee bij de evacuatie.

Een woelige nacht volgde, veel kleren waren zoek of gestolen, er werd nog wat brood en stukjes worst uitgedeeld als reisproviand; 's morgens om zes uur moesten allen gereed staan voor de afmars.

Ik herinner mij dat het koud was, stellig wel 10 graden onder nul. De twaalfhonderd man uit het kamp stonden opgesteld in de sneeuw. Er werd veel tijd verspild met tellen, nog eens tellen en rangschikken van de groepen. Mijn been had ik nog eens extra goed verbonden en de wonden schoongemaakt. Ik mocht en ik wilde niet uitvallen. Het was bekend, dat uitvallers zouden worden neergeknald door een patrouille, die extra daarvoor achter de troep aanliep.

Tot 's nachts twaalf uur hebben wij dien dag gelopen, op onze gebrekkige houten schoenen, hongerig, ondervoed, door decimeters hoge sneeuw bij vele graden vorst. Heel wat echte Muzelmannen liepen in de troep, hijgend bij elke pas, schlifelend voetje voor voetje. Toch wilde niemand achterblijven, men wist nu dat de oorlog goed ging, men wilde niet nu nog de kogel hebben.

Toch zijn er velen uitgeput langs de weg blijven liggen, met gebroken ogen, uitgeleefd voor hun tijd. We hebben ze niet terug gezien.

Verscheidenen hadden dysenterie en moesten dikwijls langs de weg gaan zitten. De S.S. joeg ze voort nog voor ze hun behoeften hadden kunnen doen. Anderen werden doodgeschoten met afgestroopte broek.

Ik wil hier de geschiedenis vertellen van mijn Tsjechisch vriendje van zestien jaar, dat naast mij voortstropelde en al herhaalde malen haast in elkander was gezakt.

's Avonds om tien uur in een donker bos kneep hij er plotseling tussenuit. Het schot van de S.S.-post ging langs hem heen. Later, na de bevrijding, heb ik hem aangetroffen in een hospitaal in Polen. Zijn beide benen waren geamputeerd en half wezenloos vertelde

hij mij wat er gebeurd was na zijn ontvluchting.

Hij was enige kilometers het bos ingelopen en was op een open plaats blijven liggen. Hij dorst niet vooruit en niet achteruit, bang dat de S.S. hem weer zou vinden. Twee dagen had hij zo gelegen; wilde beesten waren bij hem gekomen, hadden hem angst aangejaagd, hem zelfs trachten te bijten, vertelde hij mij. Hij had geprobeerd op te staan, maar kon niet lopen. Zo vond een Poolse boer hem na twee dagen en droeg hem naar de boerderij.

De boerenfamilie had hem daar veertien dagen liefderijk verpleegd, met eieren, melk, boter, kaas en alles wat hij maar had willen hebben. Zijn benen wilden echter niet beter worden. De boer had hem toen op een handkar gelegd en naar een hospitaal gereden, waar de beide bevroren benen onmiddellijk werden geamputeerd.

Een Joods soldaat uit Palestina ontfermde zich over den jongen en nam hem aan als zoon. Een daad van grote menselijkheid.

Zestien, zeventien uur hebben wij die eerste dag gelopen, een verzameling stumperds, met phlegmonen, zweren, karbonkels, puisten, en met verbanden bedekt. Velen hadden schoenen die niet pasten en onderweg gingen schaven of knellen. Zij liepen dan op blote voeten verder door de sneeuw, of op vodden, met touwtjes of stukken ijzerdraad om hun enkels gebonden. Links en rechts liepen de S.S. veedrijvers; met knuppels joegen zij de kudde op, achter ons klonken soms gewerschoten van het moordcommando. Mijn geopereerde been begon steeds meer te zwellen, soms moest ik het achter me voort trekken. Mijn lotgenoten gaven me telkens een duwtje; soms schoven zij mij voort als een sleetje door de sneeuw, zij wilden me niet achterlaten. Op andere momenten ging het wat beter en kon ik zelf lopen, ik heb zelfs een buurman, die dreigde af te zakken, een uurtje voortgetrokken. Zo bleven er nog verscheidenen gespaard, die anders omgekomen zouden zijn.

Te middernacht ongeveer schoven wij, doodvermoeid en letterlijk tollend op onze benen, een concentratiekamp binnen waar niemand ons had verwacht. Het gevolg was vechtpartijen en gekrakeel en capo's sloegen met riemen

op de doodvermoeide mensen in. Na uren staan werden we in een keukenruimte gedreven, waar geen plaatsen genoeg waren. Op en boven elkaar lagen we op de betonnen vloer; enkelen kauwden op een stukje brood, dat ze hadden overgehouden; maar van slapen kwam zo goed als niets.

De volgende morgen werd soep uitgedeeld, maar de verdeling was zo slecht geregeld, dat alleen de vorsten en de brutaalsten aan de beurt kwamen. Gerard en ik moesten onverrichterzake afdruipten. Toen kwamen er zelfs blikken vlees, één blik voor twaalf personen. Het stukje blikvlees schrokten we snel naar binnen. Daarna was het „verzamelen”, en al ras sjokten we verder over de bevroren sneeuw, precies als de dag ervoor.

Mijn linkerbeen deed nu erbarmelijk pijn; ik voelde dat ik dreigde flauw te vallen en een paar maal ben ik tijdens het lopen half in elkaar gezakt. Mijn zwager liep met een medicijntrommeltje omgebonden een paar rijen achter mij; hij gaf me een flinke dosis pijnstillende middelen. Toen ging het weer een poosje beter. Ik werd van links en rechts geduwd. Onderweg vielen weer slachtoffers en knalden schoten. Sommigen zakten van overspanning in elkaar. Onze troep bood een steeds wanhopiger aanblik. Deze wandeling zou nog vele dagen duren, zei men.

's Avonds om negen uur kwamen wij weer in een concentratiekamp. Hier waren bedden voor ons beschikbaar. Oververmoeid viel ik neer. Mijn been klopte, jeukte, deed ondragelijke pijn; ik trachtte het verband los te maken. Dit ging niet. Het was een grote, aan elkaar gekoekte, bloed- en ettermassa. Mijn voeten brandden van de blaren. Ook Gerard had doorgelopen voeten.

De bevolking van het concentratiekamp „Blechhammer”, waar wij waren aangeland, bestond uit ongeveer vier duizend mannen en vrouwen. De behandeling was hier beter geweest dan in ons kamp, zo vernamen wij al spoedig. De volgende morgen werd ook Blechhammer geëvacueerd, tezamen met de verschillende groepen zwervers die de vorige avond waren binnengekomen. Een van die groepen waren wij geweest.

Ik schat, dat ongeveer zeven-, achthonderd man in

Blechhammer zijn achtergebleven, toen de rest doortrok in de richting van de Oder.

Wij, achterblijvers, hebben zeker het gelukkigst lot getroffen. Na Blechhammer bewapende de S.S. de Capo's met machinegeweren als beschutting tegen de „aanvalswaende” der Joden. Bij de Oder, na ongeveer tien kilometer brak een wilde schietpartij uit. De Capo's schoten eerst op elkander, daarna verwoed in de Joodse gelederen. Honderden doden stapelden zich op langs de rivier. Met het armzalige restje werd nog wekenlang gesold; te voet trokken ze over hoge bergen, 's nachts slieden zij vaak op open sneeuwvlakten, zonder voeding, zonder de primitiefste verzorging. Overal waar zij kwamen, lieten zij een spoor achter van uitgeteerde lijken.

Telkens voegden zich haveloze groepen uit andere concentratiekampen bij hen, telkens dachten zij dat zij eindelijk op de plaats van bestemming waren gekomen, maar nergens was ruimte voor hen en steeds weer werden zij onbarmhartig verder gedreven.

Ook de sterksten zakten nu in elkander, de mitrailleurs deden de rest. Slechts zeer enkelen hebben dit overleefd. Een van deze heb ik later gesproken.

Gerard en ik waren achtergebleven. Het was mij met de beste wil niet meer mogelijk verder te gaan. Ook de voeten van mijn zwager waren danig stuk. Wij zochten een bed uit in de leegstaande barakken en hebben de dingen afgewacht, die komen gingen.

S.S. patrouilles waren met ons achtergebleven. Op een toren stond een post met een machinegeweer, die lustig iedereen kapot schoot die binnen zijn bereik kwam. Ook doorboorden de kogels menigmaal de barakken; hier en daar vielen lijken. Er waren aardappelkuilen in het kamp en een opslagplaats van aardappelen. Door de honger gedreven maakten velen een gang hierheen, zij keerden niet terug, zij werden door S.S. posten neergelegd. Bij de ingang van het aardappelmagazijn lag een hoop lijken van naar schatting zeventig of tachtig stuks.

Toen gingen onze heren bewakers de barakken in brand steken, met petroleum en handgranaten. Met emmers water trachtten wij de vlammen de baas te blijven. Enkele Blocks raakten in brand. De door rook

en vuur naar buiten gedreven inwoners werden vaak neergemaaid.

Ook de barak, waarin Gerard en ik ons bed hadden, brandde half af; mitrailleurkogels kwamen door het dak, door de vensters, door de houten wanden. Om dekking te zoeken lagen wij plat op de grond. Het gedeelte waar wij lagen bleef gelukkig overeind staan. De achtergebleven S.S. patrouille had natuurlijk de opdracht ons uit te roeien. Ze deed het echter tot ons geluk niet erg Germaans-systematisch. De Russen trokken sneller op dan was verwacht. Onze belagers konden hun moordplannen niet volledig ten uitvoer brengen. Op een avond verdwenen zij als hazen. 's Nachts kwamen er nog enkelen terug en namen ongeveer honderd man van ons mee. Ook deze hebben we nooit terug gezien.

Toen de Russen verder rukten kwam er artillerievuur op het kamp. Weer kwamen er stukken en brokken, weer doden en kapotte barakken. Daarop gebeurde er dagen lang niets. We lagen nu in niemandsland.

Na twee, drie dagen gespannen wachten, na angstig stille nachten, die alleen onderbroken werden door het geluid van artillerie- en mitrailleurvuur van het front, kwam het verlossende, het lang verbeide bericht het kamp binnen:

De eerste Russische tanks zijn voorbij getrokken!
Wij zijn vrij!!